

Верзија од 5 март 2018

Извештај од проценката на процесот на прибавување и примена на електронски докази во кривични постапки согласно домашното законодавство во југоисточна Европа и Турција

Содржина

1.	Вовед	3
2.	Национални извештаи.....	5
2.1.	Албанија.....	5
2.2.	Босна и Херцеговина	9
2.3.	„Поранешната југословенска Република Македонија“	21
2.4.	Црна Гора	25
2.5.	Србија.....	30
2.6.	Турција.....	35
2.7.	Косово*	41
3.	Препораки	45
4.	Додатоци.....	48
4.1.	Празен прашалник.....	48

1. Вовед

Целосно и ефективно законодавство кое ги исполнува условите поврзани со човековите права и владеењето на правото претставува основа за кривично правосудните мерки за компјутерски криминал и користењето електронски докази во кривичните постапки. Ова особено важи за конкретните овластувања од процедуралното право кои се достапни согласно Конвенцијата од Будимпешта, бидејќи една сеопфатна рамка на домашното кривично право за таквите овластувања исто така ја помага и меѓународната соработка во однос на компјутерскиот криминал и електронските докази со другите земји потписнички на Конвенцијата. Јасни поими за електронските докази, категориите на податоци и прецизни ограничувања и услови за процедуралните овластувања се од суштинска важност овде. Оттука, усвојувањето на целосно и ефективно законодавство за компјутерскиот криминал и електронските докази кои ги исполнуваат условите поврзани со човековите права и владеењето на правото се сметаат за стратешки приоритет.

Советот на Европа спроведе првична проценка на националната регулаторна рамка за прибавување и примена на електронски докази во кривичните постапки во Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Србија, „поранешната југословенска Република Македонија“, Турција и Косово*¹ врз основа на Прашалник пополнет од страна на членовите националните проектни тимови. Резултатите од Прашалникот и дискусиите за време на Регионалната работилница за прибавување и примена на електронски докази што се одржа на 2-3 ноември 2017 година во Букурешт, Романија послужи како основа за овој извештај за проценка кој заедно со своите последователни препораки ќе им овозможи на националните кривични правосудни органи дополнително да ја подобрат релевантната национална рамка и да изработат насоки за прибавување и примена на електронски докази во кривичната постапка.

Согласно Резултатот 3 од проектот iPROCEEDS – *Единици за компјутерски криминал, финансиски истражни лица и единици за финансиско разузнавање соработуваат едни со други на национално ниво при претрес, заплена и конфискување на приходи од онлајн криминал* – проектот ќе им помогне на правосудните органи за подобрување на релевантната национална регулаторна рамка за прибавување и примена на електронски докази во кривични постапки преку проценка на националната рамка, идентификување на пропустите како и истакнување на последователни препораки.

Ова беше спроведено во три фази:

- Подготовка на Прашалник за прибавување и примена на електронски докази во кривични постапки согласно соодветното домашно законодавство во земјите/областите опфатени со проектот. Прашалникот беше пополнет од членови на националните проектни тимови. Со овој процес координираше персоналот од проектот;
- Од 2 до 3 ноември 2017 година во Букурешт се одржа регионална работилница за прибавување и примена на електронски докази на која се дискутираше за прелиминарните наоди од анализата на одговорите на Прашалникот и беа претставен поимите за електронски докази што се применуваат, релевантните услови за нивна допуштеност и обработката на електронски докази во контекст на кривичните истраги и постапки, во согласност со одредбите и праксата на Конвенцијата за компјутерски криминал од Будимпешта.
- Овој извештај го проценува релевантното домашно законодавство и прописи за прибавување и примена на електронски докази во кривични постапки, и вклучува последователни препораки кои ќе им овозможат на националните правосудни органи дополнително да ја подобрат националната рамка и да подготват насоки за прибавување и примена на електронски докази во кривичните постапки. Информациите во овој

---

¹ *Оваа ознака не е на штета на ставовите за статусот и е во согласност со Резолуцијата 1244 на Советот за безбедност на ООН и мислењето на МСП за Прогласувањето на независноста на Косово.

извештај се добиени од националното законодавство, одговорите на Прашалникот, резултатите од регионалната работилница одржана во Букурешт и дополнително истражување.

2. Национални извештаи

2.1. Албанија

Одговорите на Прашалникот беа дадени од обвинител, вештак за дигитална форензика и истражител за компјутерски криминал од албанската Државна полиција, и адвокат од Албанската адвокатска комора.

Законските измени следеле после ратификацијата на Конвенцијата од Будимпешта за да се каже дека електронски докази се допуштени во кривични случаи.² За допуштеноста генерално се одлучува врз основа на стандардите во Законот за кривична постапка кои се однесуваат на допуштеноста на секаков вид докази. Ваквиот пристап може да наметне правни и практични проблеми, како што се предизвици во однос на веродостојноста на електронските докази и нивното прибавување преку тајни операции или од други земји како и бавноста при прибавување податоци од надвор од Албанија.³

Судијата одобрува пребарување на компјутер или мрежа, дефинирајќи го правото на пристап, пребарување и прибавување податоци и забрана на секакви дополнителни активности кои го поаѓаат интегритетот на податоците или системот. Претресот и заплена мораат строго да се водат од налогот. Еден судија, обвинител или службеник на судската полиција може да одобри форензичка анализа на компјутерите, пресликување на податоците и преземање во живо. Од истражителите не се бара да запленаат физички предмети за да обезбедат податоци, но албанските делегати известува дека е тешко да се направи заплена на податоци без да се заплени физичкиот предмет.⁴ Кога нема да се заплени физички предмет, истражителите користат преземање на податоци во живо (доколку податоците се наоѓаат во странство се користи Взаемната правна помош).⁵

Нема никакви национални насоки за заплена на електронски докази, па затоа истражителите со Единицата за дигитална форензика ги следат интерните стандарди. Во својата презентација на регионалната работилница во Букурешт, Албанија го посочи недостатокот на пишани стандарди за пристап до електронски докази и на истражни дејствија како проблем, како и ограничените технички капацитети на Провајдерите на Интернет услуги, органите на прогонот и институтот за форензика.⁶

Истражителите ќе направат претрес за средства кои се чуваат во електронска форма во случаи на организиран или финансиски криминал. Таквите средства можат да се запленаат во иста мерка како и другите електронски податоци.⁷

По издавањето на налог за претрес од страна на судот, обвинителот може да го води претресот или може оваа задача да ја делегира на службеници од судската полиција.

---

² Одговор на Прашалникот (прашања 1а и б): Презентација на албанските делегати за време на регионалната работилница во Букурешт. Сите упатувања на членови во овој дел се од Законот за кривична постапка.

³ Одговор на Прашалникот (прашања 2 и 4): дополнително, за да се заштити потенцијалната допуштеноста, владата мора да преземе мерки за да спречи пристап до електронски податоци согласно судските налози; прашање 1в; презентација на албанските делегати за време на регионалната работилница во Букурешт.

⁴ Одговор на Прашалникот (прашања 5-9, 34): член 208а, Заплена на компјутерски податоци (Презентација на делегати за време на регионалната работилница во Букурешт).

⁵ Одговор на Прашалникот (прашања 10, 12):

⁶ Одговор на Прашалникот (прашања 13): Презентација на албанските делегати за време на регионалната работилница во Букурешт.

⁷ Одговор на Прашалникот (прашања 37 и 39).

Претресот и заплена можат да се држат во тајност. Без разлика која служба ќе го изврши претресот, мора да се преземат мерки да се обезбеди интегритет на податоците.⁸ Иако нема експлицитни правила во Законот за кривична постапка за синџирот за поседување на докази, се применуваат општите процедурални стандарди за да се гарантира заштитата на доказите. Оттука, обвинителството или службеник на судската полиција овластен од обвинителството да спроведе претрес мора да преземе мерки за забрана на пристап до податоци или да ги отстрани податоците од компјутери кои се достапни. После заплена, податоците ѝ се испраќаат на Единицата за компјутерска форензика кои вршат пресликување и испитување и подготвуваат извештај. Вештакот може да има и до 60 дена време за сложени испитувања. Овој период може да се продолжи за уште по 30 дена, но шест месеци е максималниот период.⁹ Можат да се користат и надворешни вештаци доколку е неопходно.¹⁰ После тоа доказите се чуваат од страна на обвинителството и можат да се чуваат бесконечно.¹¹

Обвинетиот или неговиот застапник може да биде присутен за време на претресот, пресликувањето и форензичката анализа. Присуството на одбраната во вториве два процеси може да наметне очигледни практични тешкотии.¹² Одбраната има право да добие електронска копија од доказите и сите форензички анализи се прават на копијата.¹³ Можат да се дадат различни приговори на електронските докази од страна на одбраната, како на пример за пропусти во синџирот на поседување на доказите или тврдења дека обвинетиот бил жртва на хакирање (со цел наводно да се остават податоци на неговиот компјутер) или дека не се негови или не ги користел податоците.¹⁴

Доколку електронските податоци се понудат како докази на судење и истите се оспорени од одбраната, обвинителот мора да го докаже интегритетот на податоците преку повикување на службеници од судската полиција и вештаци да сведочат за секоја процедура применета од моментот на заплена на податоците до нивното изведување пред судот.¹⁵ Членот 152 од ЗКП бара да се утврди точноста и автентичноста на доказите.¹⁶ Судијата, обвинителот или одбраната можат да побараат вештакот што го подготвил извештајот да сведочи, особено за да го објасни форензичкиот извештај и да одговори на прашања поврзани со случајот. Вештакот има кривична одговорност за несоодветно постапување.¹⁷

Опремата, податоците и средствата кои се чуваат во електронска форма му се враќаат на сопственикот (вклучително и обвинетиот) по затворањето на случајот доколку нема понатамошна потреба од нив и доколку тие не се употребени за извршување на кривично дело или сами по себе се незаконски.¹⁸

Може да се добијат податоци од трети страни; постојат конкретни законски основи во ЗКП за такво нешто (членовите 191/а, 208/а, 299/а и 299/б). Особено членот 191/а предвидува кривични постапки во врска со кривични дела во областа на информатичката технологија, посочувајќи дека „Судот на барање на обвинителот или тужителот, ќе му нареди на носителот или контролорот да ги поднесе електронските податоци кои се чуваат на компјутер или на некој друг уред за чување“.

---

⁸ Одговор на Прашалникот (прашања 15 и 19).

⁹ Одговор на Прашалникот (прашања 14, 18 и 17).

¹⁰ Дискусија за време на регионалната работилница во Букурешт.

¹¹ Одговор на Прашалникот (прашања 1в и 14).

¹² Одговор на Прашалникот (прашања 23-25).

¹³ Одговор на Прашалникот (прашање 22).

¹⁴ Одговор на Прашалникот (прашања 22, 26 и 29).

¹⁵ Одговор на Прашалникот (прашање 21).

¹⁶ Одговор на Прашалникот (прашање 18).

¹⁷ Одговор на Прашалникот (прашања 20, 35 и 36).

¹⁸ Одговор на Прашалникот (прашања 27, 28 и 38).

Доколку е неопходно, истражителите можат исто така да запленаат податоци со поддршка од вештак назначен од судот. Трети страни можат доброволно да соработуваат со обвинителството и да предадат податоци врз основа на членовите 198 и 201 од ЗКП. Ова може да се чува во тајност. Во овие случаи се применуваат стандардните правила за дигитална хигиена.¹⁹ Докази можат да се обезбедат и од други земји преку Взаемната правна помош.²⁰ Докази од странство се допуштени само кога се прибавуваат официјално преку Взаемната правна помош. Наводно имало случаи во кои докази обезбедени од странство не биле допуштени бидејќи биле обезбедени по неформален пат.²¹

Албанија има искуство со користење на електронски докази во суд, но има проблеми кога истите се користат. Ова вклучува застарен хардвер и софтвер (меѓутоа вештаците можат да користат сопствена опрема или софтвер). Само неколку судии имаат некакви површни познавања за електронска форензичка анализа; дополнително, оние што се залагаат за доказите можат да најдат на неразумно кратки рокови, отсуство на разбирање на форензичките извештаи или барања за печатење на податоците, вклучително и печатење на сите податоци во услови кога само мал дел е релевантен.²² Замените, како што се извештаите од вештачењето или испитувањето на местата и предметите, можат да се користат наместо дигиталните докази.²³

Во дискусиите на регионалната работилница во Букурешт, и како одговор на Прашањето 45, Албанија даде неколку препораки:

- Добро би било да има дефиниција за електронски докази во ЗКП.
- Треба да се изготват прописи со кои се воспоставуваат стандардни оперативни процедури (СОП) за ракување со електронски докази. Измени полесно се прават во прописите отколку во ЗКП.
- Појаснувања во некаква форма или прописи ќе ги охрабрат судовите и обвинителите да подготвуваат појасни и поконкретни налози за претрес (во случајот на судиите) и анализи (обвинителите).
- Законски амандмани и дефиниции се потребни за да се опфатат запленаатата, зачувувањето, ракувањето и управувањето со податоците.
- Дополнителни прописи се потребни за да се покријат прашања како што се тајните операции или случаи на кражба на идентитет.
- Законски промени се потребни за да се соберат податоци за корисникот од провајдерот на Интернет услуги согласно налог од обвинителот наместо од судот.
- Други законски промени се потребни за да се покријат тајните операции за компјутерски криминал, меѓународната соработка за компјутерски криминал и кривичната постапка во однос на средствата во електронска форма (нивно прибавување, администрирање и конфискување). [од обвинителот и истражителите]
- Практиките на ракување со податоци треба да бидат подобри и строго почитувани – вклучително и запленаатата, со цел никакво дејствие во таа фаза да не ги смени податоците. Доколку е потребно да се дејствува некако, тоа треба да го прави обучено стручно лице со беспрекорно документирање на секое дејствие.
- Статутарни промени се потребни кои ќе се осврнат на прибавување податоци од облак, бидејќи многу од податоците се чуваат на облаци и нивните сервери речиси секогаш се надвор од албанската територија. [од истражителите за дигитална форензика]

---

¹⁹ Одговор на Прашалникот (прашања 40-42).

²⁰ Одговор на Прашалникот (прашање 16).

²¹ Одговор на Прашалникот (прашања 43 и 44).

²² Одговор на Прашалникот (прашања 31-33).

²³ Презентација на албанските делегати за време на регионалната работилница во Букурешт.

- Неопходно е да се воспостави правна основа за верификација на доказите. Ова треба да се направи во живо во компјутерскиот систем од страна на одбраната после процесот на испитување од страна на властите. [од адвокатот на одбраната]
- Потребни се континуирани подобрувања во делот на знаењето и разбирањето на терминологијата од страна на полицијата, обвинителите и судиите. Обуките за судии, обвинители и полиција треба да бидат континуирани, а не годишни.

2.2. Босна и Херцеговина

Одговори на Прашалникот дадоа обвинители, истражители за компјутерски криминал, истражители за дигитална форензика, финансиски истражители и адвокати на одбраната на државно и на ниво на ентитети и дистрикт.²⁴

Електронските докази не се конкретно дефинирани во законите. Упатувања на електронските докази можат да се најдат во оперативните насоки, во членот 19 од Правилникот за начинот и условите за чување материјални докази, каде е опишано како треба да се обележуваат и чуваат уредите кои содржат дигитални докази²⁵. Во Прирачникот „Прибавување законски докази во кривични постапки“ се дефинирани материјалните и посредните докази, личните и реални докази, доказите на обвинителството и доказите на одбраната, законските и незаконските докази²⁶.

Според законите за кривична постапка, дејствијата кои за цел имаат прибавување докази се²⁷:

- Претрес на домови, други простории и личен имот.
- Претрес на лица
- Заплена на пошта и телеграми и други испратници
- Налог издаден до банка или друго правно лице
- Налог за телекомуникациски оператор
- Заплена на имот
- Испрашување на осомничен
- Испитување на сведоци
- Спроведување на истрага на местото каде што се случило кривичното дело
- Реконструкција на настани
- Вештачење
- Специјални истражни мерки.

Низа одредби од Законот за кривична постапка на Босна и Херцеговина (ЗКП на БиХ) ги опфаќаат типовите на докази, имено:

- Членот 20(н) од ЗКП на БиХ ги дефинира термините 'забелешки' и 'списи' како „букви, зборови или бројки или нивни еквиваленти запишани со ракопис, отчукани на машина за пишување, отпечатени, фотокопирани, фотографирани, забележани со магнетски импулси, со механички, електронски или некој друг облик на собирање на податоци“.
- Членот 20(п) од ЗКП на БиХ го дефинира терминот 'оригинал' како „самиот спис или самата снимка или сличен еквивалент со кој се остварува истото дејство од страна на личноста која го пишува, снима или издава“. „Оригиналната“ фотографија го вклучува и негативот и сите копии. Ако податоците се зачувани во компјутер или сличен уред за

---

²⁴ Прашалникот беше пополнет: на **државно ниво** – од Обвинителството на Босна и Херцеговина; Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина (СИПА); Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина; **на ниво на ентитет (Федерација)** – од Федералното Обвинителството на Федерацијата на Босна и Херцеговина; Федералното министерство за внатрешни работи на Федерацијата на Босна и Херцеговина; **на ниво на ентитет (Република Српска)** – од Министерството за внатрешни работи на Република Српска; **Брчко Дистрикт** – од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина; Полиција на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина и Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина.

²⁵ Одговор на Прашалникот од Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина (прашање 1).

²⁶ Одговор на Прашалникот од Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт (прашање 1).

²⁷ Глава VIII од Законот за кривична постапка на Босна и Херцеговина (идентични членови постојат и во Законот за кривична постапка на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Законот за кривична постапка на Република Српска и Законот за кривична постапка на Брчко Дистрикт).

автоматска обработка на податоците, за „оригинал“ се смета и секој отпечатен примерок или друг со око видлив податок.

- Во членот 65(б) од ЗКП на БиХ, кој се однесува на налозите за заплена на предмети се вели дека „одредбите од став 5 од овој член се однесуваат на податоците сочувани на уреди за автоматска или електронска обработка на податоци. При прибавување такви податоци, посебно ќе се води сметка за прописите кои се однесуваат на тајноста на одредени податоци“.
- Во членот 51(2) од ЗКП на БиХ, поврзано со претресот на домови, други простории и личен имот се вели дека „претресот на подвижен имот согласно став 1 од овој член ќе вклучува и претрес на компјутер и слични уреди за автоматска обработка на податоци кои се поврзани со него. На барање на Судот, лицето кое користи такви уреди има обврска да дозволи пристап до нив, да ги предаде дискетите и магнетските ленти или некои други форми за чување на податоци, како и да ги обезбеди потребните информации во врска со употребата на уредите. Лице кое одбива да постапи така, иако за тоа не постои ни една од причините наведени во членот 84 од овој Закон, може да биде казнето во согласност со одредбата од членот 65 став 5 од Законот.“

Електронски докази се допуштени во судовите во Босна и Херцеговина преку толкување на таквите докази во контекст на претресот на подвижен имот и сè додека доказите се прибираат на законски начин.

Судските власти вршат претрес на компјутерите или мрежите. Следниве членови на Законот за кривична постапка беа цитирани:

- Во членот 53(2) од ЗКП на БиХ се вели дека налог може да издаде судот на барање на обвинителот или на барање на овластено службено лице кое е одобрено од обвинителот.
- Членот 65 од Законот за кривична постапка на Федерацијата на Босна и Херцеговина (ЗКП од ФБиХ) се осврнува на претресот на домови, други простории и личен имот:
  - Член 65(1): Може да се направи претрес на домови и други простории на осомничениот, обвинетиот или други лица, како и на нивниот личен имот надвор од домот само кога постои доволен основ за сомнеж дека таму можат да се најдат сторителот, соучесникот, траги од кривичното дело или предмети релевантни за кривичните постапки.
  - Член 65(2): Претрес на подвижен имот во смисла на одредбата од став 1 од овој член опфаќа и претрес на компјутери и слични уреди за автоматска и електронска обработка на податоци и мобилни телефони. Лицата кои користи такви уреди имаат обврска да дозволат пристап до нив, да ги предадат носачите на зачуваните податоци, како и да ги обезбедат потребните информации во врска со употребата на уредите. Лице кое одбива да постапи така, може да биде казнето во согласност со одредбата од членот 79 став 5 од Законот.
  - Претрес на компјутери и слични уреди опишани во став 2 од овој член може да се спроведе со помош од компетентно стручно лице.

Суд или обвинител овластува форензичко испитување на електронски докази. Во членот 96(1) од ЗКП на БиХ се вели дека на писмено ќе се побара вештачење од обвинител или суд. Барањето ќе ги посочи фактите во врска со кои ќе се спроведе проценката.

Обвинителот овластува пресликување на податоците со судски налог и исто така наредува преземање на податоци во живо во согласност со судскиот налог (член 35(2)(ф) од ЗКП на БиХ).

ЗКП на БиХ дозволува заплена на податоците без заплена на физичкиот предмет (компјутер/податочна единица). Во кривични случаи, се врши привремена заплена на

предмети за употреба на дополнителни кривични постапки. Специфичностите на дадениот случај, состојбата на терен и видот на кривичното дело ќе одредат дали физичките предмети или податоците ќе бидат заплени. Посочено е во одговорите на Прашалникот дека генерално гледано серверите на компанијата не се заплениваат бидејќи истражителите не сакаат да ја попречат тековната работа на компанијата и во такви случаи ќе се заплени податоците. Персонален компјутер и други мемориски уреди обично се одземаат за подоцнежнo форензичко вештачење. Во друг одговор на Прашалникот беше посочено дека е потребно да се заплени физичките предмети за да се сочуваат електронски докази во нивната оригинална форма. Исклучок од ова правило е кога заплени на физичките предмети предизвикува повеќе штета од штетата предизвикана од кривичното дело²⁸.

Одговорите на Прашалникот исто така даваат неколку примери на законски основи кои се користат во пракса, или други практични чекори кои вклучуваат заплена на податоците кога никакви физички предмети не биле заплени, и/или за пресликување на податоци на лице место, како на пример²⁹:

- Претресот на подвижен имот согласно членот 51(1) од ЗКП на БиХ опфаќа и претрес на компјутерски системи, уреди за автоматска и електронска обработка на податоци и мобилни телефони. Лицата кои користи такви уреди имаат обврска да дозволат пристап до нив, да ги предадат носачите на зачуваните податоци, како и да ги обезбедат потребните информации во врска со употребата на уредите. Лице кое одбива да постапи така, може да биде казнето во согласност со одредбата од членот 65 (5) од ЗКП на БиХ.
- Секој што поседува такви предмети мора да ги предаде истите на барање на судијата на претходна постапка. Лице кое одбива да ги предаде предметите може да биде казнето со парична казна во износ до 50.000 КМ и може да биде притворено доколку продолжи да одбива. Во притвор ќе биде до предавањето на предметот или до крајот на кривичната постапка, но не подолго од 90 дена. Со службено или одговорно лице во државен орган или правно лице ќе се постапи на ист начин (член 65(6) од ЗКП на БиХ).
- Одредбите во претходниот став исто така се применуваат и за податоци што се чуваат во уреди за автоматска или електронска обработка на податоците. При прибавување такви податоци, посебно внимание ќе се посвети на прописите кои се однесуваат на тајноста на одредени податоци (член 65(7) од ЗКП на БиХ).
- Во случај на докази на Интернет, согласно членовите 92 и 94 од ЗКП на БиХ, полициските службеници, техничари и вештачи, доколку е потребно, заплениваат податоци снимени на мемориски уред. Техничарите креираат фото документација, ги обележуваат дигиталните докази и ги пакуваат како докази, и подготвуваат извештај од кривичната истрага кој се доставува до судот заедно со доказите.
- Креирање на копии на хард дискови, РАИД низи и виртуелни хард дискови.
- Користење на софтверски решенија како што се FAW (форензичко преземање на веб страници), HTTrack копирање на веб сајт, PrintScreen или друг софтвер за видео или фото препис на она што е на работната површина (десктоп).

Беа дадени неколку примери на насоки/упатства за заплена на електронски докази:

- Полициските органи имаат упатства за заплена и заштита на електронските докази³⁰.

---

²⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (одговор на прашањето 9).

²⁹ Одговори на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина и Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина (прашање 10).

³⁰ Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина (прашање 13).

- Прирачник за претрес на компјутерски системи, уреди за чување на компјутерски и електронски податоци и мобилни телефони³¹.
- Насоки за претрес на компјутерски системи, уреди за чување на компјутерски и електронски податоци и мобилни телефони³².
- Образовен модел „Компјутерски криминал, перење пари и финансиски истраги“³³.

По заплената на електронски докази, ЗКП на БиХ опишува дека тие докази треба да се чуваат на следниов начин³⁴:

- По привремената заплена на предмети врз основа на налог за претрес, овластено службено лице мора да подготви и потпише потврда во која се наведени запленетите предмети и името на судот што го издал налогот (член 63(1) од ЗКП на БиХ).
- Запленетите предмети и документација се депонираат во судот, или судот ќе обезбеди друго безбедно место за чување (член 70 од ЗКП на БиХ).
- Обвинителот ќе изврши отворање и проверка на запленетите предмети или документација. Обвинителот е обврзан да го информира лицето или деловниот субјект од кој се заплени предметите, судијата на претходна постапка и адвокатот на одбраната за отворањето на запленетите предмети или документација. Кога ќе се отворат и испитаат запленетите предмети или документи ќе се внимава никој што не е овластен да нема увид во нивната содржина (член 71 од ЗКП на БиХ).
- Предметите кои биле заплени за време на кривичните постапки ќе му се вратат на сопственикот или тој што ги поседувал откако ќе стане јасно дека постапката за нивно задржување е спротивна на Законот за кривична постапка и дека нема никакви причини за нивна заплена согласно оние што се наведени во одредбите на Законот за кривична постапка (член 74 од ЗКП на БиХ).
- Нема временски ограничувања за чување докази сè додека доказите се неопходни за кривичната истрага.

Условите за доверливост на заплената на докази исто така се опфатени со Законот за кривична постапка³⁵:

- При прибавување податоци од компјутерски системи, уреди за автоматска и електронска обработка на податоци и мобилни телефони, посебно внимание да се посвети на почитување на прописите кои се однесуваат на одржување на тајноста на одредени податоци (член 65(6) од ЗКП на БиХ).
- За време на истрагата адвокатот на одбраната има право да ги испита документите и предметите што се прибавени, а кои се во корист на осомничениот. На адвокатот на одбраната може да не му се даде ова право доколку обелоденувањето на документите и предметите во прашање можат да ја загрозат целта на истрагата (член 47(1) од ЗКП на БиХ).

³¹ Одговор на Прашалникот од Федералното Министерство за внатрешни работи на Федерацијата на Босна и Херцеговина (прашање 13).

³² Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 13).

³³ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 13).

³⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Федералното Министерство за внатрешни работи на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 14).

³⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина (прашање 15).

- По поднесувањето на обвинителниот акт осомничениот, обвинетиот или адвокатот на одбраната имаат право да ги испитаат сите документи и докази (член 47(1) од ЗКП на БиХ).

Дополнителни услови за доверливост ќе бидат утврдени во случаи кога се применуваат специјални истражни мерки како што се следење и техничко снимање на комуникации, пристап до компјутерски системи и компјутеризирана обработка на податоци, следење и техничко снимање на поединци, превозни средства и предмети поврзан со нив, употреба на тајни агенти и доушници, симулирана и контролирана набавка на предмети и симулиран поткуп, надгледуван транспорт и достава на предмети од кривично дело³⁶.

Законот за заштита на доверливи информации исто така ги дефинира и условите согласно кои е утврдена доверливоста на податоците, како и ограничувањата во врска со ракувањето со доверливи информации³⁷.

Можно е согласно одредбите кои ја регулираат меѓународната правна помош да се побара од друга земја, меѓународна организација или приватно лице помош во дигиталното форензичко вештачење³⁸. Вештачење може да се побара со налог од суд или обвинител, а членот 51(3) од ЗКП на БиХ посочува дека „Може да се направи претрес на компјутери или слични уреди на кои се упатува во ставот 2 од овој член со помош на вештак“³⁹.

Нема никакви временски ограничувања за вештачењето предвидени со законот во врска со вештачењето на електронски докази освен општ услов (во согласност со пресудите на Европскиот суд за човекови права) дека кривичните постапки мораат да се завршат во разумен рок. Во некои случаи, роковите за достава на резултатите од вештачењата се дадени во судскиот налог за вештачење⁴⁰.

Обвинителството мора да одржува континуирана контрола врз истрагата за да се обезбеди законитост и да бара записници и потврди од секој пристап до електронските докази⁴¹, како и да утврди дека електронскиот претрес и вештачење биле спроведени правилно⁴². Следниве членови на Законот за кривична постапка беа цитирани⁴³:

---

³⁶ Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина (прашање 15).

³⁷ Одговор на Прашалникот од Федералното Министерство за внатрешни работи на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 15).

³⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Федералното Министерство за внатрешни работи на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина и Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 16).

³⁹ Одговор на Прашалникот од Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 16).

⁴⁰ Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина и Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина (прашање 17).

⁴¹ Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителството на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 18).

⁴² Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина и Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Федералното Обвинителството на Федерацијата на Босна и Херцеговина (прашања 19 и 20).

⁴³ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина (прашање 18).

- Заплнетите предмети и документација се депонираат во Судот, или Судот ќе обезбеди друго безбедно место за чување (член 70 од ЗКП на БиХ).
- Обвинител ќе изврши отворање и проверка на заплнетите предмети или документација. Обвинителот е обврзан да ги информира лицето или деловниот субјект од кој се заплнети предметите, судијата на претходна постапка и адвокатот на одбраната за отворање на заплнетите предмети или документација. Кога ќе се отворат и испитаат заплнетите предмети или документи ќе се внимава никој што не е овластен да нема увид во нивната содржина (член 71 од ЗКП на БиХ).
- При вршењето претрес на компјутерски системи, уреди за автоматска и електронска обработка на податоци и мобилни телефони, лицата кои користи такви уреди имаат обврска да дозволат пристап до нив, да ги предадат носачите на зачуваните податоци, како и да ги обезбедат потребните информации во врска со употребата на уредите. Пребарување на компјутери и слични уреди може да се спроведе со помош од компетентно стручно лице. (членови 51(2) и (3) од ЗКП на БиХ).
- Телото кое бара вештачење раководи со вештачењето. Пред да се започне со изнесувањето на стручното сведочење вештакот се повикува внимателно да го проучи предметот на своето сведочење и точно да изнесе сè што знае и утврдил, и се повикува да го изнесе своето мислење на непристрасен начин и во согласност со правилата на својата наука или струка. Тој посебно се предупредува дека давањето на лажно сведочење е кривично дело (член 99(1) од ЗКП на БиХ).

За да обезбеди допуштеност на електронски докази обвинителството мора да ги идентификува доказите во обвинителниот акт и да го убеди судот дека доказите не биле прибавени на начин со кој биле повредени човековите права и слободи пропишани со Уставот на Босна и Херцеговина, ниту со прекршување на меѓународните договори ратификувани од Босна и Херцеговина, ниту на начин со кој суштински бил прекршен Законот за кривична постапка (член 10(2) од ЗКП на БиХ).⁴⁴ Дополнително од обвинителството може да се побара да докаже дека податоците не биле сменети после нивната заплена доколку одбраната поднесе таков приговор⁴⁵.

Одбраната може да ја испита форензичката копија на електронските докази⁴⁶. Според Законот за кривична постапка:

- За време на истрагата адвокатот на одбраната има право да ги испита документите и предметите што се прибавени, а кои се во корист на осомничениот. На адвокатот на одбраната може да не му се даде ова право доколку обелоденувањето на документите и предметите во прашање може да ја загрозат целта на истрагата (член 47(1) од ЗКП на БиХ).
- По поднесувањето на обвинителниот акт осомничениот, обвинетиот или адвокатот на одбраната има право да ги испита сите документи и докази (член 47(1) од ЗКП на БиХ).
- По потврдата на некои или сите точки од обвинителниот акт, судијата на претходна постапка ќе им го достави на обвинетиот и неговата одбрана обвинителниот акт, вклучително и доказите во поткрепа на обвинението опфатено со обвинителниот акт (член 228(4) од ЗКП на БиХ во врска со член 227(1)(г) од ЗКП на БиХ).

⁴⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина (прашање 21).

⁴⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина и Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Федералното Обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина (прашања 21).

⁴⁶ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашања 22).

Обвинетиот или неговиот застапник може да биде присутен за време на електронскиот претрес⁴⁷ и исто така за време на пресликувањето на податоците⁴⁸, но не и за време на форензичката анализа (иако форензичкиот извештај ќе биде доставен до обвинетиот и нему му е дозволено да ангажира вештак за да направи сопствена анализа)⁴⁹.

Предметите кои биле заплени за време на кривичните постапки ќе му се вратат на сопственикот или тој што ги поседувал откако ќе стане јасно дека постапката за нивно задржување е спротивна на Законот за кривична постапка и дека нема никакви причини за нивна заплена наведена во релевантните одредбите (член 74 од ЗКП на БиХ)⁵⁰. Исклучок на ова е опишан во член 391(1) од ЗКП на БиХ каде што се вели дека предметите што треба да бидат заплени согласно Законот за кривична постапка ќе бидат исто така заплени и кога кривичната постапка не е завршена со пресуда, со која се прогласува обвинетиот за виновен доколку тоа е неопходно согласно интересите на општата безбедност и морал. Посебна судска одлука ќе се издаде во овој случај⁵¹. Доколку сопственикот биде прогласен за виновен, опремата се задржува за секогаш⁵².

Приговори можат да се поднесат против електронски докази на обвинителството по следниве основи⁵³:

- Релевантност
- Законитост на конфискацијата
- Законитост на претресот
- Автентичност
- Несоодветно ракување со конфискуваните податоци
- Додавање податоци или слично.

Беше наведено во Прашалникот дека повеќето судови имаат опрема за изведување електронски докази и дека имаат искуство со електронска форензичка анализа⁵⁴. Беа

---

⁴⁷ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 23).

⁴⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 24).

⁴⁹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 25).

⁵⁰ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашања 27).

⁵¹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина (прашање 28).

⁵² Одговор на Прашалникот од Министерството за внатрешни работи на Република Српска (прашања 28).

⁵³ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина и Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашања 29).

⁵⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 32 и 33).

нагласени неколку области кои претставуваа предизвик при изведувањето на електронски докази⁵⁵:

- Судовите можат да издадат налог електронските докази да бидат отпечатени и поднесени на хартија.
- Судовите немаат соодветна опрема за изведување на електронски докази.
- Судиите и обвинителите немаат доволно познавања од оваа област.
- Незаконско прибавување и ракување со електронските докази.
- Некои судови не ги признаваат сертифицираните полициски службеници за компјутерска и електронска форензика за стручни сведоци.
- Проблеми со роковите во налозите и нејасни налози.
- Нема доволно експерти за форензичка анализа.

Не е законски услов електронски докази да се изведуваат од вештак повикан како сведок, иако во повеќе случаи електронски докази во пракса ги изведува вештак⁵⁶. Вештаците можат да се повикаат да изведат или да ја потврдат автентичноста на електронските докази, дури и ако тоа не го бара законот, во случаи кога судот, обвинителството или одбраната бара дополнително објаснување или во случаи кога одбраната дава приговор⁵⁷.

Во случаи кога се работи за средства кои се чуваат во електронска форма, законската основа во која тие можат да се изнесат како доказ е истата како и за секоја друга форма на докази, како што е опишано во Законот за кривична постапка⁵⁸, со истите правила во врска со враќањето на копиите на електронски докази на обвинетиот како што е наведено горе.

Не е известија дека е рутина/очекувано при испитувањето на електронски докази да се бараат средства кои се чуваат во електронска форма (пр. паричници за виртуелни валути)⁵⁹.

Можно е во согласност со Законот за кривична постапка да се обезбедат електронски докази од трети страни. Поконкретно⁶⁰:

- Обвинителот има право и обврска да побара информации од владини тела, компании и физички и правни лица во Босна и Херцеговина.

---

⁵⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 31 и 33(а)).

⁵⁶ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 35).

⁵⁷ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 36).

⁵⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 37).

⁵⁹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 39).

⁶⁰ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Федералното Министерство за внатрешни работи на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 40).

- Предмети кои се предмет на заплена согласно законот или кои можат да се употребат како доказ во кривичните постапки ќе бидат заплени и нивното чување ќе биде обезбедено согласно судска одлука. Налогот за заплена ќе биде издаден од судот по барање на обвинителот или на барање на овластени службени лица со одобрение на обвинителот,
- Секој што поседува такви предмети мора да ги предаде истите на барање на судот. Лице кое одбива да ги предаде предметите може да биде казнето со парична казна во износ до 50.000 КМ и може да биде притворено доколку продолжи да одбива. Во притвор ќе биде до предавањето на предметот или до крајот на кривичната постапка, но не подолго од 90 дена.
- Со службено или одговорно лице од владин орган или правно тело ќе се постапи на ист начин.
- Ова исто така ќе се применува и за податоци сочувани на компјутер или на слични уреди за автоматска или електронска обработка на податоци. При прибавување такви податоци, посебно ќе се води сметка за прописите кои се однесуваат на одржување на тајноста на одредени податоци. За запленилите предмети ќе се издаде потврда.
- Не можат да се променат присилни мерки врз осомничениот или обвинетиот или врз лица кои се ослободени од обврската да сведочат.

Сите докази, вклучително и докази од трети страни мораат да се обезбедат со судски налог. Доколку некоја трета страна сака да соработува, можно е третите страни да обезбедат податоци преку соработка наместо со мерки на присила⁶¹. Ако податоците се добиени од трети страни или со нивна помош можно е од нив да се побара да ја чуваат целата работа во тајност⁶². Во случаи кога едно приватно лице ќе пријави кривично дело кое вклучува електронски докази, истите процедури се следат во согласност со Законот за кривична постапка за собирање и на овие докази⁶³.

Во случаи кои вклучуваат електронски докази прибавени од друга земја, процедурата за меѓународна правна помош се применува во такви случаи и истата е регулирана со Законот за кривична постапка и меѓународните договори. Согласно членот 274(2) и (3) од ЗКП на БиХ, за да се докаже содржината на записот, снимката или фотографијата, оригиналниот запис, снимка или фотографија се бараат, освен ако не е поинаку уредено во Законот за кривична постапка. Заверена копија на оригиналот може да се употреби како доказ или копија која е заверена дека не била изменета во однос на оригиналот. Терминот „оригинал“ се однесува на самиот запис или самата снимка или сличен еквивалент со кој се остварува истото дејство од страна на лицето кое го пишува, снима или издава. „Оригиналната“ фотографија го вклучува и негативот и сите копии. Ако податоците се зачувани на компјутер или сличен уред за автоматска обработка на податоците, секој отпечатен примерок или друг со око видлив податок се смета за „оригинал“ (член 20(1)(г) од ЗКП на БиХ)⁶⁴.

⁶¹ Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 40(б)).

⁶² Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 41).

⁶³ Одговор на Прашалникот од Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска, Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 42).

⁶⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина, Федералното обвинителство на Федерацијата на Босна и Херцеговина, Министерството за внатрешни работи на Република Српска,

Неколку проблеми, кои произлегуваат од законот (или од она што го нема во него), беа нагласени во случаи кои вклучуваат електронски докази, имено:

- Проблеми со толкување на терминот „оригинален доказ“.⁶⁵
- Има два различни пристапи кон електронски докази, првиот пристап е тој дека уредите кои содржат дигитални докази се прибираат како докази врз основа на судски налог за претрес согласно членот 51 од ЗКП на БиХ во присуство на адвокати и осомничени. Во таа процедура се креира форензичката слика. Форензичките слики потоа се анализираат врз основа на налогот на обвинител за вештачење (член 96 од ЗКП на БиХ). Вториот пристап е дека уредите што содржат дигитални докази се земаат како доказ врз основа на судски налог за претрес (член 51 од ЗКП) и последователно обвинителот дава налог за вештачење (член 96 од ЗКП).⁶⁶
- Во ЗКП на БиХ претресот за електронски докази не е опишан и како резултат на ова судиите даваат налог за претрес наместо вештачење. Ова би можело да биде решено ако законот го објасни претресот на електронски докази.⁶⁷
- Законот соодветно не го опишува ракувањето со електронски докази.⁶⁸

Исто така, дополнителното истражување открива дека предметите што се заплени согласно член 51 од ЗКП на БиХ, налог за претрес на простории (став 1), налог за претрес на подвижен имот (мобилни телефони, компјутери, сервер (став 2), согласно членот 65, налог за конфискација или привремена заплена на предмети, без налог согласно членот 66 се опфатени на следниов начин:

- За време на претресот, кога се заплениваат предмети, вклучително и такви што содржат дигитални докази, истите се евидентираат, се издаваат потврди за заплената на доказите, потоа полициските службеници пишуваат извештај за судскиот претрес и запленилите докази (вклучително и дигиталните докази) се поднесуваат до надлежниот суд каде се чуваат доказите.
- Обвинителот поднесува барање до судот за отстранување на докази од складот за чување на судската установа.
- Обвинителството организира отворање и идентификување на доказите согласно членот 71 од ЗКП на БиХ. Постои обврска да се дозволи присуство на адвокатите и осомничените при отворањето на доказите кои се распакуваат, идентификуваат и повторно пакуваат. Сите активности во целост се евидентираат.
- По отворањето и идентификувањето на доказите, обвинителот ги доставува доказите до полицијата или други релевантни организации за нивна анализа.

По отворањето или идентификувањето на предметите со дигитални докази, има различни практики за анализа на дигиталните докази. Праксата на државно ниво што се применува во последниве осум години е после „отворањето на доказите“ обвинителството да издаде налог за вештачење согласно членот 96 од ЗКП на БиХ. Новата пракса утврдена во Кантонот на Сараево и на државно ниво, а која постепено се воведува од поедини обвинители е таква што откако ќе има заплена и ќе се изврши отворање и идентификување, обвинителството

Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 43).

⁶⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Босна и Херцеговина (прашање 4).

⁶⁶ Одговор на Прашалникот од Државната агенција за истраги и заштита на Босна и Херцеговина (прашање 4).

⁶⁷ Одговор на Прашалникот од Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина (прашање 4).

⁶⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 4).

повторно бара од судот налог за претрес на подвижните работи (како што се оние што содржат дигитални докази) согласно член, став 2.

Таквите претреси на „подвижни предмети“ се организираат во просториите на Обвинителството или полицијата. Присуствуваат полициски службеници, судски вештаци, крим-техничари, двајца сведоци, осомничените, судска полиција и адвокатите.

Бидејќи не постои законска регулатива или пишана пракса, понекогаш обвинителите бараат компјутерот да биде вклучен и пребаран за одредени дигитални докази кои потоа се евидентирани на оптички носачи (CD, DVD). Во други случаи, хард дискот се зема и се прави форензичка копија која се снима на надворешен хард диск.

Низа прашања се имаат појавено како резултат на актуелната пракса, како на пример:

- Иако ЗКП на БиХ не предвидува присуство на два сведоци за време на претресот за докази, некои обвинители бараат присуство на двајца сведоци;
- Во кривични случаи кои вклучуваат неколку осомничени и голем број на компјутери и мобилни телефони, голем број на луѓе (полициски службеници, форензика, крим-техничари, адвокати, осомничени, судски службеници, сведоци) се присутни на почетокот на претресот за докази. Кога осомничените се притворени, судската полиција мора да ги доведе.
- При пребарувањето на мобилни телефони, батериите мора да бидат наполнети и сите чекаат тие да се наполнат.
- Честопати се случува после првиот ден на пребарување за докази, ниеден од дополнителните лица да не се појават иако од нив подоцна се бара да го потпишат записникот од претресот. На ова се гледа како не отфрлање на бенефициите од присуството на овие лица за време на претресот.
- За време на претресот не е можно да се направи целосна форензичка анализа на сите дигитални докази поради што на обвинителите честопати им е потребно вештачење согласно членот 96 став 2 поради што честопати има дуплирање на работата.
- Временското ограничување за спроведување на налогот е 15 дена кога се работи за случаи од голем размер. Честопати полицијата е обврзана да побара продолжување на рокот за извршување на налогот (не е јасно во законот дали продолжувањето е дозволено) и понекогаш има краток рок со последователен ризик дека судот ќе ги одбие доказите.

Праксата на вклучување на компјутерите и испитување на податоците е спротивна на меѓународната пракса и потенцијално може да ги направи прибавените докази недопуштени. Фактот дека ниту во ЗКП ниту во подзаконските акти не се дадени процедури е проблем, бидејќи обвинителите немаат насоки за тоа што да прават, а полицијата, која приговара на оваа пракса, нема законско основа на која може да се повика.

Првичната пракса на обвинителот кој го издава налогот за вештачење согласно член 96 од ЗКП на БиХ води до следење на точни форензички процедури и тоа е опцијата што се претпочита. Над 350 случаи се обработени на овој начин без да се покренат прашања за допуштеноста.

Постои можност праксата на обвинителите кои инсистираат компјутерите да бидат вклучени и испитани, без заштитите кои се нудат од правилните форензички процедури да доведе до ситуација дигиталните докази во иднина да се сметаат за недопуштени.

Во одговорите на Прашалникот имаше препорака да се утврдат на писмено прецизни процедури со мерки за електронските докази (прибавување, конфискување, испитување, пребарување, држење, чување, рокови), а сите со цел да се докаже законитоста од прибавувањето такви докази⁶⁹. Слична препорака беше дадена од испитаниците од органите на прогонот, дека процедурите треба да се објаснат за следниве дејствија со дигиталните докази: извлекување, прибирање, чување, анализа, споделување, изнесување на суд, соработка со приватниот сектор⁷⁰. Слична препорака беше дадена од истражителите за дигитална форензика од органите на прогонот, имено дека е неопходно да се подготват национални насоки за работа со електронски докази (како да се запленаат, како да се складираат, како да се докаже интегритетот, како да се направи форензичка анализа). Таквите насоки треба да обврзат собирање на лозинки за мобилни телефони и шифрирани хард дискови⁷¹. Слични препораки беа дадени од адвокати на одбраната дека се потребни посебни процедури за собирање и користење електронски докази во граѓански и кривични постапки⁷².

Исто така се препорачува законите за кривична постапка да го објаснат претресот на електронски докази и да направат разлика меѓу пребарувањето и форензичката анализа⁷³.

---

⁶⁹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 45(а)).

⁷⁰ Одговор на Прашалникот од Министерството за внатрешни работи на Република Српска (прашања 45(б)).

⁷¹ Одговор на Прашалникот од Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина (прашање 45(в)).

⁷² Одговор на Прашалникот од Обвинителството на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Полицијата на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина, Канцеларијата за правна помош на Брчко Дистрикт на Босна и Херцеговина (прашање 45(д)).

⁷³ Одговор на Прашалникот од Агенцијата за форензички испитувања и вештачење на Босна и Херцеговина (прашање 45(в)).

2.3. „Поранешната југословенска Република Македонија“

Одговорите на Прашалникот беа дадени од истражител на компјутерски криминал, истражител за дигитална форензика, финансиски истражител (финансиска полиција) и адвокат.

Членот 198 од Законот за кривична постапка (ЗКП) и Законот за пресретнување на комуникација конкретно ги споменуваат електронски докази меѓу работите кои можат да претставуваат доказ (се споменуваат компјутерски податоци кои се чуваат на компјутери, уреди кои обработуваат електронските податоци, уреди за трансфер на податоци, информации за претплатници и комуникациски податоци).⁷⁴ Допуштеноста на електронски докази произлегува од ЗКП и Кривичниот законик.⁷⁵ Се подразбира дека електронските докази подложат на истите правила за допуштеност како и другите видови докази.⁷⁶

Според членот 181 (2) од ЗКП, претресот на компјутери или мрежи мора да биде овластен од суд на барање на јавен обвинител или, во ограничени случаи, од судската полиција. Секој претрес на дом или претрес на компјутер ќе биде со наредба од суд со писмен и образложен судски налог, а на барање на јавен обвинител и доколку постои опасност од одолговлекување, на барање од судската полиција.⁷⁷

Форензичкото вештачење на компјутери може да биде овластено од судија за време на судење или од обвинител во текот на истражната фаза.⁷⁸ И двајцата можат да овластат пресликување на податоци и преземање во живо, што треба конкретно да биде споменато во судскиот налог.⁷⁹ Заплената на компјутерски податоци бара писмено барање од јавен обвинител. Податоците мораат да бидат доставени до јавниот обвинител во зададениот рок.⁸⁰ Заплената може да се држи во тајност.⁸¹

Членот 198 од ЗКП предвидува привремена заплена на компјутерски податоци, кои вклучуваат „податоци што се чуваат на компјутер и слични уреди за автоматска, односно електронска обработка на податоци, уреди кои служат за собирање и пренос на податоци, носители на податоци и претплатничките информации со кои располага давателот на услуги“.⁸² Овие информации мораат да се предадат на јавниот обвинител во рокот утврден во писменото барање. Судијата не претходна постапка може да одлучи по предлог на јавниот обвинител да наложи заштита и чување на сите компјутерски податоци, но не за период подолг од 6 месеци. По истекот на овој период податоците ќе се вратат, „освен ако не се вклучени во извршување на кривично дело Оштетување и неовластено навлегување во компјутерски систем од членот 251, Компјутерска измама од членот 251-б и Компјутерски фалсификат од членот 379а, сите од Кривичниот законик; ако не се вклучени во извршување на друго кривично дело со помош на компјутер и ако не служат како доказ за кривично дело“.⁸³ Против решението на судијата на претходната постапка лицето кое го користи компјутерот и лицето кое е давател на услугата имаат право на жалба во рок од 24 часа; меѓутоа, жалбата не го задржува извршувањето на решението.⁸⁴

---

⁷⁴ Одговор на Прашалникот, прашање 1а. Освен ако не е поинаку наведено, сите упатувања на членови во овој дел се за Законот за кривична постапка.

⁷⁵ Одговор на Прашалникот, прашање 16.

⁷⁶ Одговор на Прашалникот, прашање 16.

⁷⁷ Одговор на Прашалникот, прашање 5; член 181 (2) од ЗКП.

⁷⁸ Одговор на Прашалникот, прашање 6.

⁷⁹ Одговор на Прашалникот, прашања 7, 8, 11 и 12.

⁸⁰ Одговор на Прашалникот, прашања 9 и 10; член 198 (1) од ЗКП.

⁸¹ Одговор на Прашалникот, прашање 15.

⁸² Член 198 (1) од ЗКП.

⁸³ Член 198 (2) од ЗКП.

⁸⁴ Член 198 (3) од ЗКП.

Од истражителите се бара да ги запленаат физичките предмети заради прибавување на податоци.⁸⁵ Членот 184 од ЗКП опфаќа „пребарување на компјутерски систем и компјутерски податоци: (1) По барање на извршителот на наредбата лицето, кое го користи компјутерот или има пристап до него или до друг уред или носител на податоци, е должно да овозможи пристап до нив и да ги даде потребните известувања за непречено остварување на целта на претресот.

- (1) По барање на извршителот на наредбата лицето кое го користи компјутерот или има пристап до него или до друг уред или носител на податоци е должно веднаш да преземе мерки со кои се спречува уништување или менување на податоците.
- (2) Лицето кое го користи компјутерот или има пристап до него или до друг уред или носител на податоци, а кое нема да постапи по ставовите (1) и (2) на овој член, а за тоа не постојат оправдани причини, судијата на претходната постапка ќе го казни според одредбите од членот 88 став (1) на овој закон“.

Истражителите ги следат стандардните оперативни процедури за заплена на електронски докази и за дигитална форензика; исто така има насоки за работа со Мултинационални провајдери на Интернет услуги и насоки за обвинители.⁸⁶ Со средствата што се чуваат во електронска форма се постапува на ист начин како со други електронски докази, но не е рутина да се бараат истите.⁸⁷

Судот кој дава наредба за форензичко вештачење го утврдува рокот за тоа. Рокот за вештачење може да се продолжи ако вештакот даде добра причина за тоа. Доказите можат да бидат задржани од страна на владата за периодот што е наведен во наредбата за форензичко вештачење, но не подолг од шест месеци.⁸⁸

Користењето на домашни и странски вештаци е регулирано од ЗКП. Странец, кој ги поседува квалификациите за вршење форензичко вештачење согласно законите на „поранешната југословенска Република Македонија“, или стручна установа со такви квалификации, можат да бидат назначени да направат вештачење под услов таков вештак да нема во земјата согласно член 198 од ЗКП:⁸⁹

„(1) Вештачење се определува кога за утврдување или оцена на некој важен факт треба да се прибави наод и мислење од лице кое располага со потребното стручно знаење. Вештачењето по правило го вршат вештаци запишани во регистарот на вештаци. (2) Вештачењето се определува со писмена наредба. (3) Во текот на претходната постапка наредбата ја донесува јавниот обвинител, а на главната расправа судот, согласно со членот 394 став 2 од овој закон. (4) Во наредбата ќе се наведе во однос на кои факти се врши вештачење и кому му се доверува. (5) Ако за определен вид на вештачење постои високообразовна установа, научна установа или стручна установа или вештачењето може да се изврши во рамките на орган на државна управа, таквите вештачења, а особено посложените, ќе се доверуваат по правило на таква установа, односно орган. Ако вешт наод и мислење на орган на државна управа е приложен како доказ од страна на јавниот обвинител, а одбраната го оспорува истиот, може да му предложи на судот да нареди вештачење, кое ќе го изврши друга установа или орган. (6) По правило, за вештачењето ќе се определи еден вештак, а ако вештачењето е сложено, тогаш може да се определат два или повеќе вештаци. (7) Само по исклучок може да се определи за вештак лице кое има

⁸⁵ Презентирано од македонските делегати за време на регионалната работилница во Букурешт.

⁸⁶ Одговор на Прашалникот, прашање 13: дискусија за време на регионалната работилница во Букурешт.

⁸⁷ Одговор на Прашалникот, прашања 37 и 39.

⁸⁸ Одговор на Прашалникот, прашања 14 и 17. Меѓутоа, во дискусијата за време на регионалната работилница во Букурешт делегатите коментираа дека може да нема никакво ограничување во зависност од кривичното дело, и дека испитувањето може да трае со години.

⁸⁹ Одговор на Прашалникот, прашање 16.

живеалиште во странство или странска стручна институција, кои според законите на матичната земја ги исполнуваат условите за вршење на вештачење, доколку во Република Македонија не постојат високообразовна установа, научна установа или стручна установа, трговец поединец - вештак или трговско друштво регистрирано за вршење вештачење, за определен вид вештачење. (8) Органот од ставот (3) на овој член што го наредил вештачењето по претходно прибавено мислење од вештакот го определува рокот за вештачењето и за доставата на наодот и мислењето и тој рок може да биде продолжен само по образложено барање на вештакот.⁹⁰

За електронски докази да бидат прифатени на судење, потребни се најдобрите практики на пребарување, заплена и анализа на податоците и уредите, вклучително и дневник на преземени дејствија, фотографско документирање на постапките и записник со хаширани вредности.⁹¹ Типичните приговори на одбраната вклучуваат општи процедурални пропусти: методите на претрес и заплена, алатите и методите користени за прибавување на податоци, и проблеми со хардверот за анализа – на пример, дали носачите биле стерилизирани.⁹² Електронските докази се изведуваат од вештак.⁹³

Правата на обвинетиот се заштитени на неколку начини. Обвинетиот или повообичаено, адвокатот на обвинетиот може да биде присутен за време на претресот на барање на одбраната доколку тоа се случува во домот на обвинетиот. Одбраната нема да биде присутна за време на пресликувањето или вештачењето.⁹⁴ Обвинетиот има право на копија од податоците, како за испитување така и за подготовка на случајот.⁹⁵

Опремата и податоците им се враќаат на сопственикот (вклучително и на обвинетиот) кога случајот ќе се затвори. Меѓутоа, предметите нема да бидат вратени кога има доказ дека доказите биле употребени при вршење на кривично дело или ако е нелегално да бидат поседувани.⁹⁶

Податоците можат да бидат обезбедени од трети страни, било преку нивна доброволна соработка или согласно законската обврска од член 198 (1) и 196 (1) од ЗКП. Ова може да се чува во тајност. За да прибави податоци од трети страни преку соработка, обвинителот ќе испрати официјално барање по електронски пат. Доколку приватно лице пријави кривично дело, неговите/нејзините податоци можат исто така да бидат обезбедени согласно ЗКП. Јавниот обвинител ќе обезбеди налог за претрес од судот.⁹⁷

Податоците се стекнуваат од трети страни на меѓународно ниво преку меѓународната полициска соработка со Мултинационалните даватели на услуги и барањата за Взаемната правна помош.⁹⁸

Лицата кои одговараа на Прашалникот генерално сметаат дека нивната земја има искуство со користење електронски докази на суд. Меѓутоа, имаше разидувања во мислењата во однос на бројот на судови кои ја поседуваат неопходната опрема и во однос на степенот на судско искуство со форензичка анализа на електронски докази. Два испитаници сметаа дека искуството на судот со вакви вештачења било ограничено и дека судот има обичај да

---

⁹⁰ Презентирано од македонските делегати на регионалната работилница во Букурешт.

⁹¹ Одговор на Прашалникот, прашања 18 - 21.

⁹² Одговор на Прашалникот, прашање 29.

⁹³ Одговор на Прашалникот, прашање 34.

⁹⁴ Одговор на Прашалникот, прашања 23-25.

⁹⁵ Одговор на Прашалникот, прашања 22 и 26. Еден од испитаниците изјави дека обвинетиот нема право на копија од податоците за да го подготви својот случај, но кога ќе се разгледаат другите одговори на истиот испитаник се чини дека овој одговор е грешка.

⁹⁶ Одговор на Прашалникот, прашања 14, 27 и 28.

⁹⁷ Одговор на Прашалникот, прашања 15, 40-43. Еден испитаник изјави дека сите постапки се принудни.

⁹⁸ Одговор на Прашалникот, прашање 40.

одредува рокови за анализа кои се прекратки. Еден испитаник пријави многу случаи во кои на вештаците им било наредено да извлечат (најверојатно да отпечатат) дури и терабајти на податоци и истите да му бидат доставени на јавниот обвинител.⁹⁹

Делегатите препорачаа повеќе опрема, персонал и обука за електронски докази за секој вид на службено лице во правосудниот процес.

---

⁹⁹ Одговор на Прашалникот, прашања 30-33.

2.4. Црна Гора

Одговорите на Прашалникот беа добиени од судија и адвокат на одбраната пред регионалната работилница во Букурешт. Одговорите од обвинител, истражител за компјутерски криминал и вештак за дигитална форензика од Специјалното државно обвинителство пристигнаа после настанот. Постојат разлики во одговорите на учесниците и онаму каде ова е случај секој одговор е вклучен, а оној што го дал одговорот се идентификува со фуснота.

Член 75 – член 163 од Законот за кривична постапка се занимава со доказните активности и категориите на докази. Тие вклучуваат:

- Претрес на домот, други простории, подвижен имот и лица
- Привремена заплена
- Сведочење на обвинетиот
- Сведочење на сведок
- Претрес на местото на кривичното дело и реконструкција на настанот
- Вештачење
- Фотографии и аудио-визуелни ленти
- Набљудување.

Нема дефиниција за електронските докази во Законот за кривична постапка, ниту некакви посебни правила за нивната допуштеност. Според еден одговор, електронските докази не се ниту вклучени ниту исклучени од законодавството. Оставено му е на секој судија да одлучи за ова прашање во секој случај посебно.

Се дава пример на случај во кој немало физички уред или предмет за заплена, кога еден судија побарал YouTube да достави податоци во граѓански случај. YouTube не одговорил бидејќи барањето не било во соодветна форма, а случајот бил затворен заради немање докази.¹⁰⁰

Лицата што го одговорија Прашалникот на прашањето 16 одговорија позитивно, потврдувајќи дека законот вели дека електронските докази се допуштени во кривични случаи, со исклучок на адвокатот.¹⁰¹ Отсуството на закон кој ги опфаќа електронските докази предизвикува проблеми, бидејќи не е можно да се одреди дали електронските докази воопшто се допуштени, со оглед дека нема процедури за нивно прибавување и обработка.¹⁰²

Пример за тежината при анализата на одговорите од Црна Гора е во варијациите во одговорите кои се дадени, а кои во некои случаи се дијаметрално спротивни. Табелата долу е пример за тоа.

Прашање	Адвокат	Единица за компјутерски криминал	Обвинител	Судија	Вештак
1 (б)	Не	Да	Да	Да	Да
1 (в)	Не	Да	Да	Не	Да

¹⁰⁰ Одговор на Прашалникот - адвокат (прашање 10).

¹⁰¹ Види Додаток 4.2.

¹⁰² Одговор на Прашалникот - адвокат (прашања 1 до 4).

1 (г)	Не	Да	Да	Не	Да
1 (д)	Не	Да	Да	Не	Да

Интересен е фактот дека Прашањето 2, кое е релевантно само ако допуштеноста на електронските докази не е пропишана со закон, е одговорено од сите испитаници, освен од адвокатот кој нагласи дека нема закон кој ја опфаќа оваа рена и дека секој суд одлучува за прашањето. Други одговори вклучуваат дека тие се опфатени со Законот за кривична постапка, иако нема никаков основ за да се одлучи за допуштеноста, издвоено од разгледувањето на општите правила за допуштеноста.

Прашањето 1б и 2 од Прашалникот се чини дека особено предизвикаа збунетост, бидејќи прашањето 1б конкретно прашува дали законот ја опфаќа допуштеноста на електронските докази. Позитивните одговори се чини дека даваат одговор на поопшто практично прашање за тоа дали се сметаат за допуштени од судот.

Дополнителна контрадикторност има во одговорите на прашањето 4 кое се занимава со проблемите предизвикани од законот или неговото отсуство. Одговорите вклучуваат:

- „Законот за кривична постапка не ги смета електронските докази за посебен вид на докази, со оглед на фактот дека согласно законот, пребарувањето за дигитални докази се смета за пребарување на подвижни предмети“. [обвинител] „Законот за кривична постапка не ги смета електронските докази (компјутери и слични уреди за автоматска обработка на податоци со кои е поврзан компјутерот) за посебен вид на докази. Електронските докази во Законот за кривична постапка се сметаат за подвижни предмети“. (член 75 услов 2)". [вештак за дигитална форензика]
- „Да, бидејќи не е можно да се утврди дали овој вид на докази воопшто се допуштени со оглед дека нема процедура за нивно прибавување“. [адвокат]
- „Нема никакви проблеми“. [судија]
- „Создава проблеми бидејќи не сите органи на прогон се доволно обучени за собирање дигитални докази и не се компетентни во однос на тоа како да се однесуваат кога тоа се први на местото на настанот, и бидејќи собирањето докази не е пропишано со ниеден закон освен Законот за кривична постапка тоа резултира со отсуство на активности за претрес и заплена на добри електронски докази“ [истражител за компјутерски криминал].

При прегледот на ЗКП не најдовме никаква дефиниција за електронски докази. Постојат бројни упатувања на електронската комуникација и употребата на електронски документи во различни форми, но не и како докази.

Членот 75 од ЗКП вели дека: „(1) Претресот на домови и други простории на обвинетите или други лица како и на нивните подвижни предмети надвор од домот може да се спроведе доколку постои основ за сомнеж дека во текот на претресот сторителот на делото ќе биде фатен или дека ќе се пронајдат траги од кривичното дело или предмети релевантни за кривичната постапка.

(2) Претресот на подвижни предмети во рамките на значењето на ставот 1 од овој член ќе го вклучува и претресот на компјутерите и слични уреди за автоматска обработка на податоци со кои е поврзан компјутерот. На барање на судот, лицето коешто го користи компјутерот ќе овозможи пристап до компјутер и уред за чување податоци кој може да се отстрани, а кој бил употребен за чување информации поврзани со предметот на претресот (дискови, УСБ флеш дискови, УСБ хард дискови, дискети, ленти и сл.), како и потребните информации за користењето на компјутерот. Лицата кои одбиваат да постапат така, иако не постои ниедна

од причините на кои се упатува во член 111 од овој Закон, можат да бидат казнети согласно член 85 став 3 од овој Закон“.

Овој член се чини дека е основата за некои од одговорите на прашањата 1 до 4.

Пребарувањето на компјутери и мрежи, вештачење на заплени уреди, пресликување на податоци и преземање во живо, се спроведуваат врз основа на судски налози побарани од обвинителот.¹⁰³ Одговорот од страна на обвинителот се разликува и можеби укажува на погрешно читање на прашањата, бидејќи во одговорите наведува кој ги спроведува активностите, а не кој ги одобрува.

На прашањето дали има услов за заплена на физички предмети, наместо само податоци добиени се различни одговори. Два одговори посочуваат дека прашањето не е јасно регулирано (обвинител и вештак). Единствениот друг одговор е од истражителот за компјутерски криминал и тој посочува дека постои услов за заплена на физички предмети.¹⁰⁴

Постои еден пример даден од тројца од испитаниците во однос на тоа како тие се справуваат со случаи каде што нема физички предмети за заплена. Тоа вклучува добивање налог од суд за пребарување на онлајн сметка на електронска пошта. Се прави заштитна копија на податоците што се земаат и хаширање на креираните докази. Пристапот до сметката се обезбедува со употреба на акредитиви од сопственикот на сметката.¹⁰⁵

Прашањето за способноста за пресликување или спроведување на вештачење на податоци во живо на самото место, води до низа одговори кои се движат од „не“ преку „не е доволно регулирано“, до „да, согласно ЗКП“. Недоследноста во одговорите можеби е знак дека во овој дел се потребни дополнителни појаснувања.¹⁰⁶

Се чини дека иако нема национални насоки во однос на собирањето и ракувањето со електронски докази, постојат одредени упатства кои им се обезбедени на полициските службеници на практично ниво.¹⁰⁷

Полицијата е единствениот орган кој ги чува доказите во текот на вештачењето на материјалот. После тоа, тие се проследуваат до обвинителот којшто е одговорен за нивното чување. Запленилите докази се чуваат во складиште за дигитални податоци. Во конкретниот случај на Специјалното државно обвинителство, доказниот материјал го чува Стручна служба за дигитални докази. Материјалот се чува до поднесувањето на обвинителен акт и доколку не се најдат докази кои посочуваат извршување на кривично дело, истите не можат да се чуваат подолго од шест месеци. Не постои заеднички став, бидејќи можноста за заплена на електронски докази е тајна.¹⁰⁸

Според членот 137 (4) од ЗКП и членот 3 (2) од Законот за судски вештаци можно е да се обезбеди помош од трета страна од странство при вршење на дигитално вештачење. Временско ограничување од три месеци за спроведување на дигитално вештачење беше

---

¹⁰³ Одговор на Прашалникот – адвокат, истражител за компјутерски криминал и вештак за дигитална форензика (прашања 5 до 8).

¹⁰⁴ Одговор на Прашалникот – обвинител, истражител за компјутерски криминал и вештак за дигитална форензика (прашање 9).

¹⁰⁵ Одговор на Прашалникот – обвинител, истражител за компјутерски криминал и вештак за дигитална форензика (прашање 10).

¹⁰⁶ Одговор на Прашалникот – адвокат, обвинител, истражител за компјутерски криминал и вештак за дигитална форензика (прашања 11 и 12).

¹⁰⁷ Одговор на Прашалникот – обвинител, истражител за компјутерски криминал и вештак за дигитална форензика (прашање 13).

¹⁰⁸ Одговор на Прашалникот – обвинител и вештак (прашања 14 и 15).

нагласено од страна на истражителот за компјутерски криминал.¹⁰⁹

За да се утврди дека електронските докази биле соодветно вештачени, чувани и дека не биле менувани се преземаат следниве чекори:

- Обвинителството издава наредба за вештачење во која се наведува предметот на вештачењето како и роковите.
- Компјутерите и телефоните се запечатени и се отвораат во присуство на обвинетиот и сведоците. После правењето на форензичко пресликување и генерирање на хаширана вредност, тие повторно се запечатуваат во присуство на обвинетиот и сведоците. [вештак за дигитална форензика]
- Форензичките алати и добрата пракса на дигитална форензика гарантираат дека доказите нема да бидат сменети (блокатори за пишување, цифри за контрола и сл.). [обвинител]¹¹⁰

Користењето на форензички алати, софтвер и хардвер (блокатори за пишување, цифри за контрола и сл.) и водењето записник обезбедува соодветно спроведување на вештачењето, но ова не е регулирано со закон.¹¹¹ За допуштеноста на електронските докази да биде решена, обвинителот предлага во обвинителниот акт анализирани електронски докази да бидат вклучени во доказите, односно да бидат изнесени на главниот претрес како докази. Секако оние што ги обработувале дигиталните докази (вештак, Центарот за форензика, вештак обучен за форензичка анализа) со примена на форензички процедури, постулати за интегритет на дигиталните докази и соодветен хардвер, обезбедуваат интегритет на самите докази. Одбраната има право на приговор на секое парче доказ кое е предложено од обвинителството, вклучително и електронските докази.¹¹²

Осомничениот и/или неговиот застапник има право да присуствува за време на претресот и запланата на електронски докази. Лицето кое го спроведува претресот може да го направи во отсуство на одбраната само во одредени околности. Осомничениот или неговиот застапник може да присуствува за време на пресликувањето на податоци и вештачењето, иако во ретки случаи тие се присутни на второто, заради времетраењето на фазата на вештачење. Одбраната има право да добие копија од секое парче доказ предложено во обвинението. Откако ќе се одлучи дали да се поднесе обвинение, запланетите предмети се враќаат, освен ако не се работи за предмети употребени за извршување на кривичното дело. Во однос на приговорите на одбраната на електронските докази, одбраната може да даде приговор дека самите докази не биле собрани на законски начин. Во пракса ваквите приговори се чини дека не се чести.¹¹³

Наводно, судовите се запознаени со електронските докази и се опремени да се справуваат со такви докази на суд. Постои професионална служба за информатичка технологија во судот, која помага во изведувањето на дигитални и други докази пред суд. Еден од проблемите кои е нагласен е тоа дека судот често пати бара електронските докази да бидат отпечатени. Интересно е да се забележи дека иако обвинителството и вештакот за дигитална форензика го сметаат ова за проблем, одговорите од судијата сугерираат дека нема проблеми. Судијата може да одлучи дали ќе отфрли некои од доказите предложени од обвинителството, согласно условите пропишани со закон.

Судот ги разгледува наодите и мислењата на еден вештак за докази. Некоја од странките може да побара, а судот да дозволи и нареди вештакот којшто го правел вештачењето да даде усна изјава во врска со некој приговор – која ќе биде чуена директно и да даде евентуално појаснување и одговор на прашањата на странките. Судот може да побара од

---

¹⁰⁹ Одговор на Прашалникот – обвинител, вештак за дигитална форензика и истражител за компјутерски криминал (прашања 16 и 17)

¹¹⁰ Одговор на Прашалникот (прашања 18 до 20).

¹¹¹ Одговор на Прашалникот – обвинител и вештак за дигитална форензика (прашања 18 до 20).

¹¹² Одговор на Прашалникот – обвинител (прашања 21 до 22).

¹¹³ Одговор на Прашалникот – обвинител и вештак за дигитална форензика (прашања 23 до 29).

вештакот надолување на анализата. Законот дозволува вештаци, кои го поседуваат потребното стручно знаење и кои му помагаат на судот да утврдат и проценат важни факти¹¹⁴.

Иако е предвидено доказите од средства во електронска форма да бидат допуштени, немаме информација за некакво искуство со ваков тип на случаи.¹¹⁵

ЗКП дозволува доказите да бидат прибавени од трети страни, а методот за прибавување такви докази зависи од околностите и типот на случај. Обвинителството го смета ова како барање за тајност до поднесувањето на обвинението. Што се однесува до другите дејствија, прибавувањето докази од трети страни е со судски налог и Взаемната правна помош, доколку податоците се наоѓаат во странство.¹¹⁶

За случаи кои вклучуваат прибавување електронски докази од странство, барање за автентичност на податоците може да се побара со примена на форензички методи за потврдување со примена на цифри за контрола (checksum), бидејќи тие се методите што се користат во Црна Гора. Судот може да ги прогласи електронските докази за недопуштени, доколку не се добиени на законски валиден начин. Пример за тоа е ако докази се прибавени со спроведување на мерки за тајно следење без соодветно овластување.¹¹⁷

Обвинителот забележа дека што се однесува до брзо растечката стапка на компјутерски криминал и зголемената употреба на дигитални складишта како средства за нарачка и извршување на криминални активности, оваа област треба да биде регулирана подетално од она што сега стои во постојната законска регулатива. Не се дадени конкретни предлози.¹¹⁸

Имаше доволен број на различни одговори на различни прашања поставени во Прашалникот, за да се заклучи дека прашањата поврзани со собирањето, анализата и допуштеноста на електронските докази заслужуваат да бидат ревидирани во Црна Гора. Нивото на различни одговори е такво што има потреба од формализирање на процедурите за работа со електронски докази и заштита на безбедноста и приватноста на податоците што се заплени за време на кривичните истраги.

---

¹¹⁴ Одговор на Прашалникот – обвинител, судија и вештак за дигитална форензика (прашања 30 до 36).

¹¹⁵ Одговор на Прашалникот – обвинител, судија и вештак за дигитална форензика (прашања 37 до 40).

¹¹⁶ Одговор на Прашалникот – обвинител, судија и вештак за дигитална форензика (прашања 41 до 42).

¹¹⁷ Одговор на Прашалникот – обвинител, судија и вештак за дигитална форензика (прашања 43 до 44).

¹¹⁸ Одговор на Прашалникот – адвокат, обвинител, судија и вештак за дигитална форензика (прашања 43 до 44).

2.5. Србија

Одговорите на Прашалникот беа дадени од истражител за компјутерски криминал, вештак за дигитална форензика и обвинител. Треба да се забележи дека кога се идентификуваше изворот на одговорите на Прашалникот честопати имаше исти одговори дадени од различни учесници. Кога таков беше случајот, првиот придонес е признаен во фуснотите. Ревидирана верзија на Прашалникот беше испратена од делегатите после регионалната работилница во Букурешт, која требаше да ги надолжни или разјасни некои од првичните одговори, и соодветно се направени релевантни упатувања на документот.

Според Законот за кривична постапка на Србија методите за прибавување докази потпаѓаат во следниве категории¹¹⁹:

- Испитување на обвинетиот
- Испрашување на сведоци
- Вештачење
- Реконструкција на настани
- Испитување на лице, предмет и локација
- Користење на запис како доказ
- Прибавување примероци
- Проверка на сметките и сомнителните трансакции (преземање податоци, следење на сомнителни трансакции, привремено суспендирање на сомнителни трансакции)
- Заплена на предмети
- Претрес
- Специјални доказни дејствија (тајно прислушување на комуникацијата, тајно следење и аудио и видео снимање, симулирани (деловни) зделки, компјутерско пребарување на податоци, контролирана достава, таен агент).

ЗКП го дефинира инструментот како предмет или компјутерски податоци соодветни или дизајнирани да послужат како доказ за факт кој се утврдува со постапките. Во тој случај, компјутерските податоци се допуштени како електронски докази во кривичните случаи¹²⁰. Единствениот предуслов е дека доказите се собираат во согласност со законот. Нема никакви дополнителни услови¹²¹. Електронските докази исто така се допуштени во граѓански случаи и нема дополнителни услови за допуштеност на електронските докази во граѓански случаи¹²².

Членот од ЗКП се занимава со дефинирање на термините. Електронските докази се опфатени со точките 29 до 32 на следниов начин:

„29) електронски запис се аудио, видео или графички податоци во електронска (дигитална) форма;

30) електронска адреса е група карактери, букви, бројки и сигнали наменети за утврдување на потеклото на врската;

31) електронски документ е група на податоци кои се дефинирани како електронски документ согласно законот што ги регулира електронските документи;

32) електронски потпис е група на податоци кои се дефинирани во електронски потпис согласно законот што го регулира електронскиот потпис“.

Членот 147 од ЗКП упатува на предмети кои се заплenuваат и прецизира дека ова исто така

---

¹¹⁹ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашање 1(а)).

¹²⁰ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашање 1(б)).

¹²¹ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашање 1(в)).

¹²² Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашање 1(г и д)).

вклучува „опрема за автоматска обработка на податоците и уреди и опрема на која се чуваат или можат да се чуваат електронските записи“.

Членот 152 од ЗКП вели дека „претрес на дом или други простории или лице исто така може да се изврши ако е веројатно дека претресот ќе резултира со пронаоѓање на обвинетиот, траги на кривичното дело или приговори за важноста на постапките. Претресот на домот или други простории или на лице се врши врз основа на судски налог или во исклучоци без налог, врз основа на законско одобрение. Претресот на уреди и опрема за автоматска обработка на податоци на кои се чува или може да се чува електронска евиденција се спроведува врз основа на судски налог, и ако е неопходно со помош од стручно лице“.

Идентификувано е дека собирањето на дигитални докази е дефинирано на ист начин како и полицискиот претрес на имот и лица, што во пракса создава голем број на процедурални проблеми. Меѓутоа, не се обезбедени никакви дополнителни податоци во одговорите на прашањата¹²³.

Упатствата за заплена на електронски докази се опфатени со ЗКП и Законот за ратификација на Конвенцијата за компјутерски криминал. Нема посебни национални насоки кои го опфаќаат ова прашање¹²⁴. Меѓутоа има полициски упатства/насоки за заплена на електронски докази¹²⁵.

Членот 147 од ЗКП вели дека „Властите кои спроведуваат постапки ќе ги запленаат предметите кои мора да бидат заплени согласно Кривичниот законик или кои можат да послужат како докази во кривичните постапки или да обезбедат нивно безбедно чување“, а кои како што е споменато горе може да вклучуваат „опрема и уреди за автоматска обработка на податоците и опрема на која се чуваат или можат да се чуваат електронските записи“.

Компјутерите и телефоните се запечатени и се отвораат во присуство на обвинетиот и сведоците. После правењето на форензичко пресликување и генерирање на хаширана вредност, тие повторно се запечатуваат во присуство на обвинетиот и сведоците. Единицата за дигитална форензика не складира електронски докази. После собирањето на докази и пишувањето на извештај, доказите се проследуваат до обвинителот. Тие ги чуваат само извештаите за да можат да ги употребат при сведочење на судењето¹²⁶. Секаков доказ запленает за време на истрагата се чува од страна на обвинителот, кој го чува до поднесувањето на обвинението во судот. Обвинителството е одговорно да обезбеди запленаетите докази да се чуваат на безбеден начин во адекватни услови. Нема образложение за тоа што се подразбира под адекватни услови.

Никакви детали не се обезбедени за процедурите за работа со електронски докази и за нивно чување, иако полицијата нема свои сопствени насоки за постапување со доказите. Се чини дека сите докази се испраќаат од полицијата до обвинителството, кое е одговорно за нивното чување до судењето. Се чини дека нема воспоставени процедури за да се идентификуваат соодветни услови за складирање на запленаетите докази или за да се обезбеди одржување на интегритетот на доказите додека се во владение на обвинителот.

Во рамките на српскиот правен систем, согласно Законот за доверливи податоци, можно е да бара заплена да остане доверлива и да се применуваат ограничувања¹²⁷.

---

¹²³ Одговор на Прашалникот – Единица за дигитална форензика (прашање 4).

¹²⁴ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашање 13).

¹²⁵ Одговор на Прашалникот – Единица за дигитална форензика (прашање 13).

¹²⁶ Одговор на Прашалникот – Единица за дигитална форензика (прашања 14 и 18).

¹²⁷ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 14 до 15 и 18).

Сите претреси на компјутери или мрежи се вршат согласно условите на судскиот налог. Органот што спроведува постапки (обвинител или суд) ќе нареди вештачење кога се неопходни стручни познавања заради воспоставување или проценување на одреден факт во постапките.

Органот што ја води постапката дава наредба за вештачење со издавање на писмен налог, по службена должност или на барање од некоја од странките и адвокатот на одбраната, а ако постои опасност од доцнење, вештачењето исто така може да биде наложено усно, со обврска да се состави службена белешка.

Пресликувањето на податоци и преземањето податоци во живо се заснова на наредба од обвинител или суд. Специјална полициска единица или вештак ги спроведува овие активности. Можно е согласно српскиот закон да се запленаат и податоците и предметите. Со други зборови не е секогаш неопходно да се запленаат физичките уреди, додека податоците можат да се запленаат во изолација. И пресликувањето на податоци и форензичката анализа на живи податоци можат да се изведат на лице место¹²⁸.

Дозволено им е на српските власти да ангажираат стручни лица од приватниот сектор, друга земја или меѓународна организација доколку е неопходно, а потребните вештини не можат да се најдат кај српските власти. Секое разгледување на доказите треба да се спроведе без одлагање, иако нема законско временско ограничување.¹²⁹

Сите електронски пребарувања, последователни испитувања и допуштеност на доказите се потпираат врз дејствија што се спроведуваат во согласност со законите на Србија. Ова бара во секоја фаза од процесот обвинителот да поднесе барање до судот да му издаде налог. Секој извештај што е поднесен во однос на овие дејствија мора да покаже придржување на законот¹³⁰.

Одбраната може да ги испита доказите на обвинителство, но само откако ќе биде испрашан обвинетиот. Вообичаено одбраната бара да истражат копија од форензички извештаи, меѓутоа може да се пристапи и до самите докази. Обвинетиот и неговите застапници можат да бидат присутни за време на електронското пребарување, пресликување на податоци, и за време на форензичката анализа. Дополнително тие имаат право да добијат копија од електронските докази¹³¹.

Ако за време на претресот се откријат предмети кои не се поврзани со кривичното дело за кое се врши претресот, но кои укажуваат на друго кривично дело кое се гони по службена должност, тие ќе бидат опишани во записникот и да бидат запленаати, и веднаш ќе се издаде потврда за тоа што е запленаато. Доколку јавниот обвинител открие дека нема никакви основи за покренување на кривични постапки или ако причините за кои предметите биле запленаати престанат да постојат и причини за нивната конфискација не постојат, предметите веднаш ќе бидат вратени на лицето од кое биле запленаати. Во случај на поседување незаконски материјал, истиот нема да му биде вратен на лицето од кое бил запленаат.¹³²

Меѓу приговорите покренати од одбраната во случаи кои вклучуваат електронски докази во кривични судења во Србија се следниве:

---

¹²⁸ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 5 до 12).

¹²⁹ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 16 до 17).

¹³⁰ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 19 до 21).

¹³¹ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 22 до 26).

¹³² Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 27 до 28).

- Приговори на стручноста на вештаците кои сведочат во дадената област, нивното образование, бројот на вештачења направени до тој датум.
- Наодите на вештакот и мислењето се оспоруваат со тврдење на одбраната дека е технички невозможно стотици документи да бидат избришени во истиот час, истата минута или прецизно определена секунда, па дури и под претпоставка дека биле групирани и распоредени за да бидат хронолошки избришани бидејќи бришењето значи барем едно кликање на тастатурата или со глумчето.
- „Синцирот на поседување“ од моментот на заплената до изведувањето на доказите пред судот се оспорува врз основа на тоа дека писмен доказ покажува дека компјутерот и надворешната меморија им се предадени на други служби, и дека никој не знаел пред вештачењето каде се наоѓал компјутерот, кој го зел, кога бил вратен и сл.
- Судот не успеал да утврди дали постоела веројатност за манипулирање со компјутерот со оглед дека поминало подолго време по денот кога бил заплнет до неговата анализа.
- Хашираната вредност на хард дискот не била земена во присуство на адвокат на одбраната или обвинетиот.
- Времето во БИОС-от (Basic Input-Output System) било сменето од вештакот за да покаже дека настаните се случиле во времето што му одговара на обвинителството.
- Допуштеноста на електронските докази е несфатлива, врз основа на тоа дека технолошките термини се на англиски јазик и се повторени во изјавата (file, Recycle Bin, и др.).¹³³
- Судовите даваат наредба електронските докази да бидат отпечатени. Прашањето на квантитет е тоа што креира проблем, а не само природата на материјалите што треба да се отпечатат¹³⁴.

Нема никакви информации за тоа дали некое или сите од овие тврдења довеле до тоа електронските докази да се прогласат за недопуштени.

Во Србија има искуство со користење на електронските докази на суд. Судовите прифаќаат прибавување на електронски докази во дигитална форма, додека извештаите од вештаците се подготвуваат во писмена форма. Судот има опрема да работи со електронските докази и за нивно разгледување. Тие исто така имаат искуство и со работа на случаи кои вклучуваат форензичка анализа на електронските докази. Едно од главните прашања идентификувани во Прашалникот е дека судиите не се вклучени во специјализираната обука на ист начин како и обвинителите и затоа за нив е предизвик да ги разберат методите за прибавување и изведување на електронски докази. Во српската полиција се смета дека има премалку луѓе кои се занимаваат со дигитална форензика. Нема искуство со судскиот налог да се ограничи опсегот на пребарувањето на електронските докази за време на форензичкиот процес. Во рамките на српскиот систем, се изнесуваат докази пред судот од страна на обвинителот и не е секогаш неопходно вештакот да биде присутен. Вештакот може да биде повикан од судот, обвинителот или одбраната како сведок за да ги појасни своите наоди и мислења или да додаде нови наоди и мислења.

Нема информации за бројот на судови кои имаат услови да работат со електронски докази или ефектот врз правосудниот систем од наводното незнаење на судиите и немањето ресурси во полицијата за дигитална форензика; на пример дали ова води до неприфатливи одлагање во обработката на електронските докази.¹³⁵

Во однос на средствата што се чуваат во електронска форма, можно е согласно ЗКП да се користат овие информации како докази. Нема никаква обврска да се врати било оригиналот или копијата од средствата кои се чуваат во електронска форма. Кога докази за средства кои

¹³³ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашање 29).

¹³⁴ Одговор на Прашалникот – Единица за дигитална форензика (прашање 31).

¹³⁵ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 30 до 36).

се чуваат во електронска форма ќе се откријат за време на форензичка анализа, кога тие не се целта на пребарувањето, наодите се заведуваат во извештајот од анализата.¹³⁶

Не е јасно од одговорите дали се работи за рутинска проверка за електронски средства за време на сите форензички анализи на електронските докази или откритието е случајно.

Во однос на доказите прибавени од трети страни, дадените одговорите беа ограничени на докази од провајдери на услуги. Во овие случаи барањето се испраќа на провајдерот врз основа на судски налог. Меѓутоа, се предлага со сите докази од трета страна да се постапува на ваков начин. Можно е да се соберат докази од трети страни со нивна согласност. Во овие случаи нема потреба од присилни мерки. Можно е согласно законот да се бара од трета страна да ја чува работата во тајност. Во случај кога кривично дело што вклучува докази ќе биде пријавено, електронските докази можат да се соберат така што ќе се побара од лицето што го пријавило да ги обезбеди во електронска форма или на пример полицијата да посети идентификувана веб страница и самите да ги симнат доказите; вториов случај на пример при продажба на фалсификувана стока преку Интернет (имиња на веб страници, профили на Фејсбук, и сл.).¹³⁷

Не е јасно од одговорите на Прашалникот дали постојат некакви конкретни процедури за да се обезбеди интегритетот на доказите што ќе се соберат на ваков начин или дали има чекори кои се преземаат за да се обезбеди одржување на „синџирот на поседување“.

Доказите обезбедени од други јурисдикции не се сметаат за недопуштени во ни една постапка во Србија. Не постојат посебни услови за земјата што ги испраќа освен придржување кон Конвенцијата од Будимпешта за компјутерски криминал, преку лицата за контакт и/или барање за Взаемната правна помош.¹³⁸

Според коментарите на српските обвинители, потребно е да се подобри процедурата за Взаемната правна помош кога се работи со електронски докази. Потребно е да се поедностави процедурата, со оглед дека времето е клучен фактор при прибавување на електронски докази, и можноста да бидат избришани или компромитирани доказите ако не се обезбедени во разумен временски период.

---

¹³⁶ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 37 до 39).

¹³⁷ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 40 до 42).

¹³⁸ Одговор на ревидираниот Прашалник од Србија (прашања 43 до 44).

2.6. Турција

Одговорите на Прашалникот беа дадени од истражител за компјутерски криминал, вештаци за дигитална форензика и обвинител.

Во турскиот правосуден систем Законот за кривична постапка (Закон бр. 5271) е главниот извор на правото во врска со категориите на докази. Прописите за неговото спроведување и судската пракса на судовите ги определуваат водечките принципи во однос на придржувањето на Законот во услови на современите и технолошки промени¹³⁹. Следнава листа на категории на докази беше обезбедена¹⁴⁰:

- Изјави
- Документи
- Дигитални докази
- Докази од траги.

Законот за кривична постапка укажува дека електронските докази се допуштени во кривични случаи. Поконкретно, членот 134 од Законот за кривична постапка предвидува заштита (при прибирање докази) во кривичните постапки¹⁴¹. Според оваа одредба, за електронските докази да бидат допуштени тие мора да бидат прибавени со користење на одредени методи и процедури. Во спротивно не се сметаат за докази¹⁴². Исто така допуштеноста на доказите подложи на одлука на судијата на барање од јавните обвинители, а во случај на конфискација, неопходно е дигиталните докази да бидат шифрирани или доверливи¹⁴³.

Електронските докази исто така се допуштени во граѓански случаи во согласност со Законот за граѓанска постапка (Закон бр. 6100)¹⁴⁴. Во такви случаи доказите можат да бидат во форма на печатени или објавени текстови, службени документи, цртежи, планови, скици, фотографии, аудио снимки како и други слични документи кои содржат информации и електронски докази. Дополнително, во согласност со Законот за граѓанска постапка, податоци креирани во согласност со процедурите и со електронски потпис се сметаат за официјални документи. Судијата ќе спроведе испитување по службена должност дали документот што е потпишан електронски и поднесен како доказ во судот бил креиран со безбеден електронски потпис. Судијата ќе побара вештачење во случај податоците креирани со електронски потпис да бидат одбиени како доказ. Судијата ќе донесе таква одлука само ако не може да оформи мислење откако ги ислушал двете страни. Страните имаат обврска да ги поднесат сите документи кои тие и другата страна ги сметаат за доказ. Електронските документи ќе бидат изнесени пред судот откако ќе бидат отпечатени и сочувани во електронска база на податоци која е ставена на располагање за да биде разгледана од судот¹⁴⁵.

За неколку области од Законот за кривична постапка беше посочено дека има потреба да бидат подобрени, и тоа¹⁴⁶:

---

¹³⁹ Одговор на ревидираниот Прашалник од Обвинителството (прашање 1(а)).

¹⁴⁰ Одговор на Прашалникот – Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 1(а)).

¹⁴¹ Одговори на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 1(б)).

¹⁴² Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 1(в)).

¹⁴³ Одговор на Прашалникот – Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 1(в)).

¹⁴⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 1(г)).

¹⁴⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 1(д)).

¹⁴⁶ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 4).

- Заплена на податоци
- Истражување на дигитален материјал од лица неповрзани со кривичното дело
- Одлука на јавниот обвинител за претрес и заплена во итни ситуации

Одлуката на судија на барање на обвинител треба:

- Да одобри претрес на компјутери или мрежи¹⁴⁷
- Да одобри форензичка анализа на компјутери/податочни единици¹⁴⁸
- Да одобри пресликување на податоци¹⁴⁹.

Иако Законот за кривична постапка не го регулира конкретно прашањето на преземање на податоци во живо, можно е да се спроведе преземањето во живо на компјутери кога тие се физички заплени врз основа на налогот за претрес, доколку околностите го дозволат тоа. Во такви случаи потребна е одлука на судија на барање на обвинител¹⁵⁰.

Членот 134 од Законот за кривична постапка предвидува дека податоци можат да се прибават и да се заплени. Можно е согласно оваа законска одредба да се заплени податоци без да се заплени физички предмети. Во случаи кога не е можно да се направи пресликување на самата локација, ќе се направи слика од целиот систем, а физичките предмети ќе бидат вратени. Доколку не е можно да се креира слика на лице место, физичките предмети ќе бидат заплени и вратени откако ќе се направи сликата. Податоците кои се фатени на ваков начин треба да бидат шифрирани или тајни¹⁵¹. Некои примери на пристапи користени во пракса каде не било можно да се заплени физички предмети беа дадени во одговорите на Прашалникот:

- Доколку податоците се во владение на трето лице или институција (пр. во облак) се бараат од нив.
- Жив пристап до системот беше одржан и на овој начин беа обезбедени податоци преку правење слики.

Членот 134 од Законот за кривична постапка дозволува пресликување и на лице место и пресликување на податоци во живо¹⁵².

Различни институции обезбедуваат упатства/насоки за заплена на електронските докази¹⁵³. На пример, има насоки за принципите и упатствата во врска со Форензичката информатика во органите на прогонот¹⁵⁴. Докази заплени од истражните власти се чуваат во согласност со процедурите при регулирањето на криминалните средства. Складирањето на доказите се

¹⁴⁷ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 5).

¹⁴⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 6).

¹⁴⁹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 7).

¹⁵⁰ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 8).

¹⁵¹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 9).

¹⁵² Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашања 11 и 12).

¹⁵³ Одговор на Прашалникот од Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 13).

¹⁵⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 13).

прави од истражните власти или од судските власти (судски склад). Според Законот за кривична постапка, дигиталните докази ќе се чуваат до добивањето на нивната судска копија (односно додека да му се обезбеди копија на обвинителот). Откако ќе се добие копијата, истата ќе му биде предадена на неговиот сопственик¹⁵⁵. Главниот принцип во смисла на одржување на доверливоста на електронските докази е доверливоста на истрагата¹⁵⁶. Пристапот до конфискуваниот материјал може да биде ограничен и законот пропишува кој, и во рамките на кој процес, може да има пристап до конфискуваниот материјал¹⁵⁷.

Во рамките на меѓународните договори нема пречки за барање помош од друга земја, меѓународна организација или приватно тело во делот на дигиталната форензичка анализа¹⁵⁸.

Нема никакви временски ограничувања за проверка на електронските докази, но мора да се обезбедат информации за процесот и да се објасни статусот на анализата после одреден временски период. Процедурата за анализа ќе се спроведе колку што е можно побрзо во текот на истражната фаза и доказите потоа ќе бидат пренесени до судските власти¹⁵⁹.

Доказите треба брзо да се сочуваат од судските власти кога процедурите ќе бидат завршени кај органите на прогонот. Дополнително, праксата на обезбедување на запечатена копија од сликата на сопственикот на уредот (уредите) беше воведена со Законот за кривична постапка за да се спречи менување на доказите. Во случај да има приговор на интегритетот на доказите запечатената слика му се предава на лицето од кого доказите биле обезбедени и анализирани¹⁶⁰. Анализата треба пред сè да се направи на судските копии од дигиталните докази и целосноста/интегритетот на доказите треба редовно да се проверува со користење на хаширани вредности¹⁶¹. Интегритетот на електронските докази исто така се потврдува со проверка на дневници, потписи и физичката состојба на кутијата за докази¹⁶².

За обвинителот да утврди дека електронското пребарување било спроведено на правилен начин, важно е да се обезбеди почитување на праксата на пребарување, обезбедување на присуството на лицето и/или на неговиот застапник за време на пресликувањето и правото на лицето да побара еден од сликите дупликати што се обезбедени. Доколку сликата не може да се направи на лице место, лицето во прашање или неговиот адвокат треба да се покани и да се направи слика, а после тоа слика да се запечати и да се достави до органот на прогон¹⁶³. Да се обезбеди форензичката анализа да биде соодветно спроведена, сликата што е добиена од органите на прогон треба да се складира и потоа да се испрати за форензичка анализа без да се отпечати¹⁶⁴.

---

¹⁵⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 14).

¹⁵⁶ Одговор на Прашалникот од Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 15).

¹⁵⁷ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 15).

¹⁵⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 16).

¹⁵⁹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 17).

¹⁶⁰ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 18).

¹⁶¹ Одговор на Прашалникот од Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 18).

¹⁶² Одговор на Прашалникот од Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 18).

¹⁶³ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 19).

¹⁶⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 20).

За електронските докази да бидат допуштени може да е потребно истражниот орган да докаже дека заплнетите докази не биле менувани од обвинителот. Обврска е да се докаже дека заплнетата, конфискацијата и анализата на доказите исто така биле спроведени во согласност со прописите и дека синцирот на поседување и целосноста на доказите биле одржани. Праксата на осомничениот да му се даде копија од форензичката слика е со намера да се постигне оваа цел¹⁶⁵.

Осомничениот или неговиот застапник има право да присуствува за време на претресот и пресликувањето (доколку се вршат на лице место). Всушност присуството на осомничениот или на неговиот застапник за време на претресот и форензичкото пресликување претставува правило. Осомничениот добива копија од форензичката слика направена во време на пресликување. Оттука тие имаат целосна копија од податоците и затоа нема одредби во законот во однос на присуството на осомничениот за време на постапки кои не можеле да се направат врз основа на податоци кои не биле пресликани за време на испитувањата на лице место. Осомничениот и/или неговиот застапник не е присутен за време на форензичката анализа¹⁶⁶.

Согласно Законот за кривична постапка откако ќе се направи копијата од заплнетниот материјал, истата му се предава на неговиот сопственик. Истражните органи и обвинителството исто така можат да задржат само копија¹⁶⁷. Доколку се идентификува дека материјалот на компјутерот е незаконски, во пракса овие податоци ќе бидат извлечени од дигиталната средина и барање ќе биде поднесено до судот да се вратат податоците иако не е јасен законот по ова прашање¹⁶⁸. Не е соодветно, на пример да се врати хард дискот во случај на сомнеж за тероризам или хард диск кој содржи нелегални слики¹⁶⁹.

Одговорите на Прашалникот обезбедуваат неколку примери на искуства на испитаниците со приговори за допуштеноста на електронските докази. Тоа се¹⁷⁰:

- Доколку не е направена форензичка слика на лице место, обвинетите може да дадат приговор бидејќи тие не присуствувале за време на процесот на пресликување.
- Дека податоците не биле обезбедени согласно точните процедури.
- Дека податоците не биле чувани согласно точните процедури.
- Дека копија од податоците не била предадена на осомничениот.
- Дека податоците биле сменети после пресликувањето/дека интегритетот на доказите бил компромитиран.

Во одговорите на Прашалникот се наведува дека судовите имаат искуство со користење на електронски докази, имаат опрема да ги гледаат и користат електронските докази и имаат

---

¹⁶⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 21).

¹⁶⁶ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашања 22-26).

¹⁶⁷ Одговор на Прашалникот од Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 27).

¹⁶⁸ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 28).

¹⁶⁹ Одговор на Прашалникот од Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 27).

¹⁷⁰ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашања 29).

искуство со електронската форензичка анализа¹⁷¹. Примери на проблеми искусени со изведувањето на електронски докази се следниве¹⁷²:

- Судовите сакаат да имаат отпечатени извештаи, но ова може да се среди со комуникација и соодветно објаснување.
- Кога извештајот од анализата на електронските докази ќе се поднесе во досието на случајот, задолжително треба да се претстават податоците на кои се заснова извештајот со објаснувања или примероци од снимки од екранот (слика или видео).

Дополнителни примери за проблемите со форензичката анализа исто така беа цитирани во врска со фактот дека судовите даваат наредби за форензичка анализа со неразумно кратки рокови за анализа¹⁷³.

За време на регионалната работилница во Букурешт беше кажано дека количеството на артефакти собрани заради неодамнешната политичка ситуација во Турција значело дека процесите поврзани со собирањето и управувањето со електронските докази не биле во целост следени во сите случаи. Се чини дека постоечките национални прописи и Стандардни оперативни процедури кои ги утврдуваат правилата за прибавување, ракување и складирање на податоците не секогаш биле следени, особено што се однесува до почитувањето на синцирот на поседување, документирање и известување, претставување на информации на одбраната, и др. Ова ги поставува прашањата поврзани со автентичноста на електронските докази како и го става во опасност принципот за еднаквост на оружјето и има веројатност тоа да доведе до оспорувања со тек на време кога случаите кои ги вклучуваат овие докази завршуваат пред суд.

Не е законски услов електронските докази да бидат изведени пред суд од страна на вештак повикан да сведочи. Во случаи кога извештајот и/или наодите не се разбрани или јасно објаснети, судот може да замоли вештак да ги објасни. Дополнително, доколку електронски докази се соберат од страна на службеници на органите на прогон, тогаш на барање на одбраната судот може да сослуша вештак за да ги обелодени и каже процедурите што биле користени¹⁷⁴.

Законот за кривична постапка дозволува средства што се чуваат во електронска форма да се користат како доказ¹⁷⁵. Ретко е во праксата при анализа на електронски докази се бараат средства кои се чуваат во електронска форма (пр. паричници за виртуелни валути)¹⁷⁶. Задолжително е согласно законот оригиналот или копија да му бидат предадени на осомничениот, освен во случаи кога може да се предизвика штета со нивното враќање. Во такви случаи оригиналот и копијата нема да бидат предадени¹⁷⁷.

---

¹⁷¹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашања 30, 32, 33).

¹⁷² Одговор на Прашалникот од Обвинителството и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 31).

¹⁷³ Одговор на Прашалникот од Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 33(a)).

¹⁷⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашања 35 и 36).

¹⁷⁵ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 37).

¹⁷⁶ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 39).

¹⁷⁷ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 38).

Законот за кривична постапка дозволува прибавување на електронски докази од трети страни и во такви случаи општите принципи за прибавување докази исто така се применуваат и за електронските докази¹⁷⁸. Меѓутоа, ако не е можно да се добие одлука за претрес/распит за лице кое не е волно да сподели електронски докази и докази во рамки на контекстот на кривичната истрага, напори се прават да се добија доказите во рамки на контекстот на статутарната обврска за придржување на судскиот налог¹⁷⁹. Можно е да се обезбедат докази од трети страни со нивна согласност. Меѓутоа, доколку нема согласност може да се побара заплена на доказите¹⁸⁰ и во такви случаи можно е од нив да се бара целата работа да се држи во тајност¹⁸¹. Во случаите кога кривично дело е пријавено од поединци се прави записник и се собираат релевантните докази (со согласност од лицето)¹⁸².

Кога се добиваат докази од друга земја, интегритетот на доказите се потврдува во рамки на домашните технички правила. За потребите на допуштеноста, доволно е да се потврди дека податоците биле стекнати во согласност со домашното законодавство на странската земја. Во одговорите на Прашалникот се наведува дека имало случаи кога докази од друга земја биле пријавени за недопуштени во Турција¹⁸³.

Некои конечни препораки кои беа дадени во одговорите на Прашалникот се следниве¹⁸⁴:

- Обвинителите треба да можат да издадат налог за претрес за електронски докази во итни случаи.
- Кога третите страни нема да се согласат да се направи анализа, за истата судот треба да даде наредба.
- Претрес поврзан со облаци треба да се заснова на законската регулатива.
- Зголемување на брзината на прибавување на дигитални докази.
- Централизирање на складирањето на форензички слики.
- Користење на посебни кутии за пренесување и складирање на дигитални докази.
- Соработка меѓу лабораториите за дигитална форензика.
- Обука за не-техничкиот персонал.
- Зголемување на бројот на стручни лица-практичари во областа на дигитална форензика.

---

¹⁷⁸ Одговор на Прашалникот од Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашања 40 и 40(а)).

¹⁷⁹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството (прашање 40).

¹⁸⁰ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашање 40(б)).

¹⁸¹ Одговор на Прашалникот од Обвинителството и Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 41).

¹⁸² Одговор на Прашалникот од Обвинителството и Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика, и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 42).

¹⁸³ Одговор на Прашалникот од Обвинителството, Единицата за компјутерски криминал и Единицата за дигитална форензика (прашања 43 и 44).

¹⁸⁴ Одговор на Прашалникот од Обвинителството и Секторот за форензичка компјутерска обработка при Советот за судска медицина (прашање 45).

2.7. Косово*

Одговорите на Прашалникот беа дадени од истражител за компјутерски криминал, вештак за дигитална форензика, финансиски истражител и судија.

Електронските докази не се споменуваат експлицитно во Законот за кривична постапка (ЗКП). Меѓутоа, во членот 105 од ЗКП конкретно се споменува електронската опрема, вклучително и компјутери, мобилни телефони и мобилна електронска опрема, и на тој начин се имплицира дека електронските докази претставуваат еден облик на прифатливи докази¹⁸⁵. Се подразбира дека електронските докази подложат на истите правила за допуштеноста како и другите видови докази¹⁸⁶.

Судија го одобрува претресот на компјутери или мрежи, и судија или обвинител може да ја одобри форензичката анализа на компјутери, пресликување на податоци и преземање во живо. Правилата во врска со пребарувањето на податоци се дефинирани со закон и во одредени случаи судот може да го ограничи пребарувањето на посебни датотеки, имиња, периоди и сл. Од истражните лица се бара да запленаат физички предмети за да обезбедат податоци; нема одредба за заплена на податоци на друг начин¹⁸⁷. Можно е да се пресликаат податоците на лице место и да се изврши преземање на податоци во живо на лице место. Дигитална форензика во живо се користи кога нема физички предмети кои можат да се запленаат¹⁸⁸. Можно е да се чуваат работите во тајност¹⁸⁹. Истражните лица ги следат стандардните оперативни процедури на Полицијата на Косово* за заплена на електронски докази и стручен совет, вклучително и Насоките за електронски докази на Советот на Европа¹⁹⁰. Истражните лица ќе направат претрес за средства кои се чуваат во електронска форма доколку тоа се бара во налогот¹⁹¹.

Заплената, складирањето и задржувањето на електронските докази е уредено со одредбите од членовите 105 (Претрес и привремена заплена), 112 (Привремена заплена) и 115 (Постојана конфискација на привремено конфискуваните предмети) од ЗКП¹⁹².

Во членот 105 се вели дека „6. Налог за претрес се издава на писмено, врз основа на писмено барање од државниот обвинител или во вонредни околности од овластен полициски службеник“.

Членот 112 предвидува дека „9. Предметите и имотот што се привремено заплени се под надзор и контрола на државниот обвинител. Државниот обвинител може да ја делегира надлежноста и контролата на овластен полициски службеник за предмети и имот привремено заплени согласно ставовите 5, 6 и 8 од овој член“.

Во членот 115 се вели дека „4. Предметите кои привремено се заплени ќе бидат фотографирани и ставени во соодветни кутии или во просирни пластични кеси за транспорт и овластениот полициски службеник и државен обвинител ќе направат фотографски запис и записник од синџирот на поседување за секој предмет и група документи“ [...] „9. Предмети и имот кои се привремено заплени се под надзор и контрола на државниот обвинител.

¹⁸⁵ Одговор на Прашалникот, прашање 1а.

¹⁸⁶ Одговор на Прашалникот, прашање 16.

¹⁸⁷ Одговори на Прашалникот, прашања 34 и 5-8; член 18 (Запленување, копирање и зачувување на податоците) од Законот за борба и спречување на компјутерски криминал.

¹⁸⁸ Одговор на Прашалникот, прашања 10-12.

¹⁸⁹ Одговор на Прашалникот, прашање 15.

¹⁹⁰ Одговори на Прашалникот, прашања 13 и 18; Презентација на делегатите од Косово* за време на регионалната работилница во Букурешт.

¹⁹¹ Одговор на Прашалникот, прашање 39.

¹⁹² Одговори на Прашалникот, прашања 14 и 18.

Државниот обвинител може да ја делегира надлежноста и контролата на овластен полициски службеник за предмети и имот привремено запленети согласно ставовите 5, 6 и 8 од овој член“.

Согласно членот 18¹⁹³ (Заплена, копирање и зачувување на податоците) од Законот за борба и спречување на компјутерски криминал, копии од запленилите податоци треба да се направат со примена на технички процедури кои го обезбедуваат интегритетот и безбедноста на податоците. Доколку органот на прогон или судот утврди дека запленилата („конфискацијата“) на податоците ќе има сериозни последици врз оној што ги поседува податоците, може да се направи идентична копија и да се искористи истата, а оригиналните податоци да се остават кај тој што ги поседува.

Истражното лице за дигитална форензика коментираше дека барањата од обвинителите и судиите за форензичка анализа треба да бидат што е можно поконкретни. Дополнително, јасни пишани правила се потребни за да се утврди на кој начинот и на колку време ќе се задржат после завршувањето на анализата, како и за испитување на податоците на облак¹⁹⁴. Нема временско ограничување за анализа, и запленилите докази можат да бидат задржани од властите неограничено време¹⁹⁵.

Допуштеноста на доказите е уредена со ЗКП, членот 111(1) во кој се дадени детално основите по кои некој доказ нема да биде допуштен:

- „1.1. доказите обезбедени со претрес без судски налог ќе бидат недопуштени ако претресот не е одобрен ретроактивно од судот, во согласност со одредбите од Уставот;
- 1.2. претресот бил извршен без налог од надлежен судија со што биле прекршени одредбите од актуелниот закон;
- 1.3. налогот на надлежниот судија бил издаден на начин со кој била прекршена процедурата предвидена во актуелниот Закон;
- 1.4. суштината на налогот на надлежниот судија претставувала повреда на условите од актуелниот Закон;
- 1.5. претресот бил извршен на начин со кој бил прекршен налогот од надлежниот судија;
- 1.6. лицата чие присуство е задолжително не биле присутни за време на претресот; или
- 1.7. претресот бил спроведен на начин со кој бил прекршен членот 108 од овој Закон“.

---

¹⁹³ Член 18 (Заплена, копирање и зачувување на податоците) од Законот за борба и спречување на компјутерски криминал: „1. Согласно член 17 потстав 1.2. обвинителот предлага конфискација на предмети, опрема со компјутерски податоци, информации за сообраќајот, податоци за корисникот, од лицето или давателот на услуги кој е сопственик на истите заради креирање на копија која може да послужи како доказ.

2. Во случај на предмети, опрема кои содржат податоци кои се однесуваат на податоци од правосудните органи за да се направат копии согласно став 1 од овој член, Судот ќе му издаде на обвинителот налог за присилна конфискација и тој ќе преземе мерки за негово спроведување.

3. Копии согласно ставот 1 од овој член се креираат со помош на технички средства, компјутерски програми и процедури кои обезбедуваат интегритет и безбедност на информациите.

4. Обвинителот може во секое време на нареди претрес заради обелоденување или собирање на неопходните докази за истрагата на компјутерски систем или компјутерска опрема за складирање на податоци.

5. Во случај ако органот што врши кривична истрага или судот смета дека конфискацијата на предметот кој содржи податоци од став 1 може да има големо влијание врз активностите на лицата кои поседуваат такви предмети, може да нареди да се направат копии кои ќе служат како докази и кои се креирани во согласност со став 3 од овој член.

6. Доколку за време на анализа на компјутерски систем или компјутерска опрема за чување податоци се дознае дека компјутерските податоци што се бараат се вклучени во друг компјутерски систем или друг уред за чување на компјутерски податоци, а на кој се има пристап од примарен систем или уред, може да се нареди да се спроведе претрес за истрага на сите компјутерски системи или компјутерски уред за чување на бараните податоци.

¹⁹⁴ Одговор на Прашалникот, прашање 45в.

¹⁹⁵ Одговор на Прашалникот, прашање 17.

Кога обвинителството нуди електронски докази може да користи хаширани вредности, временски печат и сл. за да се докаже нивната допуштеност¹⁹⁶. Во одредени случаи, во зависност од електронските докази обезбедени и потребни за да се прикажат доказите, исто така се бара присуство на вештак¹⁹⁷.

Правата на обвинетиот се заштитени на неколку начини. Членовите 137 и 147 од ЗКП уредуваат дека пред ангажирањето на вештак, државниот обвинител мора да издаде решение со кое се идентификува вештакот и се наведува неговата експертиза, се утврдува неговото точно задолжение и се наредува пристап од експертот до доказите. Обвинетиот или неговиот застапник понекогаш може да биде присутен за време на претресот, во зависност од околностите на случајот¹⁹⁸.

Доколку се користи вештак, членот 138 од ЗКП бара извештајот на вештакот да ѝ биде обелоденет на одбраната не подоцна од пет дена пред сведочењето во претходна постапка и не повеќе од десет дена по неговиот прием во обвинителството¹⁹⁹. Исто така во членот 141 од ЗКП се вели дека одбраната може да побара обвинителот да обезбеди вештачење во име на одбраната. Доколку обвинителот одбие да постапи така, одбраната може да се жали за одбивањето на судијата. Дополнително, обвинетиот може да обезбеди и самиот да плати вештачење. Одбраната е одговорна за трошоците за таквото вештачење и мора да достави копија од секој извештај до обвинителството во рок од четиринаесет (14) дена од завршувањето на извештајот²⁰⁰. Кога наодите од два или повеќе вештаци се разликуваат во однос на суштински прашања или ако постојат други (посочени) материјални недостатоци, може да се побара друго вештачење²⁰¹. Државен обвинител исто така може да овласти полициски службеник или вештак да испита, анализира и да направи пребарување за докази на електронски носачи или уреди²⁰². Надворешни вештаци можат да се ангажираат по потреба²⁰³.

Генерално, членот 115 (Трајна конфискација на привремено конфискувани предмети) од ЗКП предвидува враќање на опремата и податоците на сопственикот (вклучително обвинетиот) по затворањето на случајот. Предметите нема да бидат вратени во одредени услови, вклучително кога на судењето било докажано дека биле користени за кривичното дело или претставуваат материјална корист од кривичното дело или доколку самите податоци се незаконски – на пример слики на експлоатирање на деца.²⁰⁴ Во членот 115 вели дека:

„1. Предмети, имот, докази или пари кои се привремено заплени согласно членот 112 од овој Закон, на крајот од кривичните постапки, ќе му бидат вратени на сопственикот или на тој што ги поседува согласно членот 116 од овој Закон, освен ако активности се преземени согласно став 2 од овој член или друга активност дозволена согласно законот претставуваат основ да не се вратат предметите, имотот, доказите или парите.

2. Судечкиот судија или судскиот совет ќе нареди предметите да бидат трајно заплени во согласност со законот ако државниот обвинител:

2.1. ги опише во обвинителниот акт тие предмети, имот, докази или пари кои треба да подложат на трајна заплена,

---

¹⁹⁶ Одговор на Прашалникот, прашање 21.

¹⁹⁷ Одговор на Прашалникот, прашање 36.

¹⁹⁸ Одговор на Прашалникот, прашање 23. Одбраната нема да биде присутна за време на пресликувањето или форензичкото вештачење (прашања 24 и 25).

¹⁹⁹ Одговор на Прашалникот, прашање 26.

²⁰⁰ Член 141 од ЗКП (Вештаци ангажирани од обвинетиот), прашања 22 и 29.

²⁰¹ Член 142 од ЗКП, прашање 29.

²⁰² Одговор на Прашалникот, прашање 20.

²⁰³ Презентирано од делегатите од Косово* за време на регионалната работилница во Букурешт.

²⁰⁴ Одговори на Прашалникот, прашања 27 и 28.

2.2. ако за предметите, имотот, доказите или парите коишто се привремено заплени се докаже во текот на главното судење дека биле употребени при вршењето на кривичното дело или дека претставуваат материјална корист стекната со извршување на кривичното дело;

2.3. согласно законот тие можат да бидат конфискувани.

3. Предмети, имот или докази кои се трајно заплени ќе бидат продадени и приходот ќе се искористи за обесштетување на оштетените страни, а остатокот ќе се префрли во буџетот“.

Можно е да се обезбедат податоци од трети страни, вклучително и на меѓународно ниво. Меѓународно обезбедените податоци се допуштени само ако се добиени преку Взаемната правна помош²⁰⁵. Можно е да се држи во тајност фактот дека податоците биле прибавени од домашни или меѓународни трети страни. Во овие случаи се применуваат стандардните правила за дигитална хигиена²⁰⁶. Меѓутоа истражителот за компјутерски криминал при органот на прогон забележа дека податоците обезбедени од други земји претставуваат предизвик и потребно е долго време за да се добијат соодветни одговори.

Постојат практични проблеми во Косово* во однос на користењето на електронски докази во суд. Меѓу нив се недостатокот на хардвер и софтвер или застарените верзии. Во некои судови, само една просторија има опрема, и тоа застарена опрема. Судиите исто така може да не знаат да работат со компјутерите и мрежите и со потехничките аспекти на електронските докази како што се стеганографија, крипто валути, хаширани вредности, и др.²⁰⁷. Судијата од делегацијата сугерираше дека истражителите се фокусираат повеќе на примена на електронски докази, бидејќи тие се сè порелевантни во секој вид на случај, и дека треба да се обезбеди неопходната опрема во сите судници²⁰⁸.

Во дискусиите на регионалната работилница во Букурешт, делегатите посочија бројни предизвици:

- Идентификација, заплена и конфискација на приходи од компјутерски криминал, вклучително и од Даркнет и крипто валути, како и припишување на сопственост;
- Потребно е градење на капацитетите за службените лица да можат да ги следат технолошките трендови и да обезбедат обука, вклучително и заедничка обука;
- Домашната соработка во врска со процената на закана и јавната/приватната соработка;
- Меѓународна соработка за да се надминат законските пречки за прибавување електронски докази, вклучително и со користење на заеднички истраги;
- Потреба од ревидирање на ЗКП за да се дефинираат експлицитно електронските докази;
- Потребата да се напишат процедури за ракување со електронски докази, но не во ЗКП туку во стандардни оперативни процедури;
- Судиите и обвинителите треба да ги утврдат во своите ценети налози податоците што треба да бидат заплени и да не се издава налог за заплена на сите податоци кога ќе е доволно да се спроведе само тесно пребарување; и
- Потребно е надградување на ресурсите – на пример, повеќе места за складирање, ажуриран софтвер и работни станици. Особено се потребни повеќе вештаци.

---

²⁰⁵ Презентирано од делегатите од Косово* за време на регионалната работилница во Букурешт.

²⁰⁶ Одговори на Прашалникот, прашања 15 и 40-43.

²⁰⁷ Одговори на Прашалникот, прашања 30-33.

²⁰⁸ Одговор на Прашалникот, прашање 45г.

3. Препораки

Препорака: Во Законите за кривична постапка треба да има дефиниција за електронските докази и/или електронските докази да се вклучат во листата на видови докази

За оние јурисдикции кои ги немаат дигиталните или електронските докази наведено во своите закони за кривична постапка се препорачува тие да бидат додадени. Некои од јурисдикциите го толкуваат доказот од типот на „документ“ или „подвижен предмет“ дека ги вклучува и електронски докази, но ова толкување може да стане проблематично при практикувањето на пребарувањето и заплена на електронски докази. Дobar пример за ова е прашањето со форензиката на податоци во живо и дали собраните податоци со форензика на податоци во живо можат да се собираат врз основа на налог за претрес или дали е потребен налог за преземање или анализа (во зависност од специфичностите на различните јурисдикции).

Препорака: Изработка на писмени стандарди за пребарување, заплена, складирање и анализа на електронски податоци.

На оние јурисдикции кои немаат писмени стандарди (пр. стандардните оперативни процедури) за претрес, заплена, складирање и анализа на електронските докази, се препорачува да изработат. Постоеше консензус меѓу учесниците на регионалната работилница одржана во Букурешт (2-3 ноември 2017) дека не е паметно да се вклучи тесен оперативен детаљ во Законот за кривична постапка, бидејќи стандардните оперативни процедури или други облици на оперативна документација можат да бидат ажурирана побрзо како одговор на техничките потреби што се менуваат. Можеби е посоодветно да се размисли за прописи како алтернатива на измените и дополнувањата на Законот за кривична постапка од истите причини дадени за примената на стандардни оперативни процедури. Процедурите за спроведување онлајн тајни операции исто така можат да бидат опфатени со стандардните оперативни процедури, доколку тоа е дозволено во домашното право. Неколку земји го споменуваат ова.

Дополнително, земјите може да посакаат да се осврнат во своите стандардните оперативни процедури на заплена и враќањето на системите и податоците на трети страни. Земјите се чини дека имаат релативно јасни правила во своите Закони за кривична постапка за нивното враќање на обвинетиот, но во ни една земја не се споменуваат правата на трети страни – на пример невини бизниси чија работа може да е во застој заради заплени поврзани со нивни вработени.

Препорака: Да се размисли за вклучување на виртуелните средства во процедурите за претрес, тријажа и прелиминарна анализа на електронските докази.

Во одредени јурисдикции постои обврска по завршувањето со правењето форензичка слика да му се врати на осомничениот или оригиналниот доказ, или копија или обете. Постои исклучок на ова барање кога таквата постапка може да предизвика штета (пр. компјутер во кој има нелегални слики). Ова креира проблеми кога истражителите можат, заради законската обврска да му ја вратат копијата од доказите, да му овозможат на осомничениот да ги префрли виртуелните средства на место каде што нема да се достапни за идни постапки за заплена/конфискација на средствата. Таквите средства можат да имаат значителна вредност. Овој ризик нема да биде идентификуван освен ако претресот/тријажата на електронските докази, во времето на прибавувањето, опфаќа и барање на виртуелни средства (пр. паричник со виртуелна валута).

Затоа се препорачува процедурите за претрес/прибавување/тријажа на електронските докази да бидат креирани/изменети така што ќе вклучат рутинско пребарување за виртуелни средства во рамки на техничките можности

Препорака: Треба да се развие/унапреди националната обука за судии/обвинители со цел да се осврне на предизвиците поврзани со налозите за претрес/анализа на електронски докази.

Неколку од јурисдикциите посочија дека постојат предизвици во однос на налозите за претрес/анализа кои ги бараат обвинителите и кои ги издаваат судовите. Овие предизвици потпаѓаат под две широки категории. Најпрво, премногу широки налози кои даваат наредба за претрес на компјутер за „сите докази“ или нешто слично. Второ, налозите имаат нереално кратки рокови или временски рамки. Овие предизвици бараат подигнување на свеста кај судиите и обвинителите за специфичностите на електронските докази. Затоа се препорачува обуката за електронски докази да биде развиена/унапредена така што на судиите и обвинителите ќе им се дозволи да ги земат во предвид овие прашања и да се свесни за предизвиците вклучени во анализата на електронските докази.

Препорака: Да се размисли за воведување на делотворни процедури за справување со голем обем на случаи и заостаната работа со електронските докази кои тешко се менаџираат.

Беше кажано дека онаму каде што има голем обем на случаи или значително заостаната работа која не може да се менаџира процедурите за работа со електронски докази не можат да се следат прецизно во сите случаи. Ова може да доведе до предизвици поврзани со допуштеноста на овие докази во идните судски постапки и до повреди на редовните процеси. Во такви случаи, земјите треба да размислат за воспоставување на целосно документиран и за ризик проценет модел за одредување приоритети/тријажа како основа во хиерархијата на слоевитата форензичка анализа. Во таков модел оние кои се први на местото на настанот (или релативно пониско квалификувани форензички аналитичари) можат да добијат автоматизирани алатки за филтрирање на заплнетите електронски докази, и да ги проследат само најрелевантните артефакти за понатамошна анализа од страна на високо квалификувани форензички аналитичари. Секоја алатка што се користи за оваа цел треба да биде целосно тестирана и потврдена пред да биде употребена. Корисниците на овие алатки треба да бидат соодветно обучени за нивна употреба и законски да бидат овластени за нивно користење. Обуката треба да вклучи разбирање на релевантноста на предметите кои треба да бидат заплнети и да се одредат приоритетите за да се избегне заплена на непотребни предмети. Принципот на водење евиденција треба да се задржи во текот на процесот. Така квалификуваните форензички аналитичари можат да потрошат голем дел од своето време работејќи на најрелевантните артефакти наместо да трошат значајно време на пресликување и обезбедување релативно неважни докази. Исто така можеби треба да се размисли за законската и процедуралната основа за спроведување на ваква форма на тријажа. Секаква употреба на такви методи типично ќе треба да биде целосно обелоденета за време на последователните законски постапки.

Препорака: Формализирање на процедурите за ракување со електронски докази во закон, подзаконски акт или друг формален процес.

Една земја пријави дека постојат добро воспоставени, но недокументирани процедури за работа со електронските докази кои ги прифаќаат судовите веќе повеќе години. Меѓутоа, постојат примери кога истите не се применуваат заради неискуство или непознавање на процедурите од страна на обвинителите, кои имаат целосна одговорност за процесот на истрага. Директниот пристап до оригинални докази повремено е по налог на обвинителите, спротивно на процедурите и најдобрата меѓународна пракса за ракување со електронски докази, кои ги следат вештаците за дигитална форензика. Ова може да има сериозни последици по интегритетот на секој доказ што е прибавен и на неговата допуштеноост и да доведе до повреда на законските процеси. Се препорачува кога ќе се најде на нешто слично

во иднина, процедурите да му бидат објаснети на обвинителот и да се напише записник за секоја варијанса што ќе се нареди.

За да се поработи на коренот на овој проблем се препорачува властите да размислат за усвојување на национални процедури со закон, подзаконски акт или друг формален процес, со што ќе се воспостават правилните процедури кои треба да се применуваат во сите случаи кога треба да се приберат и анализираат електронски докази во текот на истрагата.

Препорака: Воведување на обука за оние кои први доаѓаат на местото на настанот што ќе им овозможи подобро да се справат со собирањето на големи количества на електронски докази од извори во рамки на опсегот на овластувањето со кое делуваат.

Да се утврдат писмени протоколи и да се обучат оние кои први доаѓаат на местото на настанот согласно истите со цел претресите да се ограничат на неопходниот минимум. Со ова ќе се намалат случаите на собирање непотребни докази кои не можат да се анализираат по добри форензички стандарди или воопшто не можат да се анализираат.

4. Додатоци

4.1. Празен прашалник

Бр.	Закон во врска со доказите	(Ако на прашањето одговорите со „Да“ ве молиме дајте детали/цитат од закон)
1		
	а. Дали во законот во вашата земја се вели дека електронските докази се допуштени во кривични случаи?	Да/Не
	б. Во кривични случаи, дали има посебни барања за електронските докази да бидат допуштени?	Да/Не
	в. Дали во законот во вашата земја се вели дека електронските докази се допуштени во граѓански случаи?	Да/Не
	г. Во граѓански случаи, дали има посебни барања за електронските докази да бидат допуштени?	Да/Не
2	Ако во вашата земја нема пишан закон на која законска основа се одлучува за прашањата поврзани со електронските докази во кривични случаи?	
3	Ако во вашата земја нема пишан закон на која законска основа се одлучува за прашањата поврзани со електронските докази во граѓански случаи?	
4	Дали законот или неговото отсуство креира одредени проблеми во случаи кои вклучуваат електронски докази? Доколку одговорот е да ве молиме дајте преглед на проблемите.	
	Заплена на електронски докази	
5	Кое лице или орган одобрува претрес на компјутери или мрежи?	
6	Кое лице или органи одобрува форензичка анализа на компјутери/податочни единици?	
7	Кое лице или орган одобрува пресликување на податоци?	
8	Кое лице или орган одобрува преземање во живо?	
9	Во кривични или граѓански случаи дали од вас се бара да заплените физички предмети како што се компјутери/податочни единици? Или можеби запленувате податоци без да заплените физички предмет?	
10	Доколку работите на случај во кој немало никаков физички предмет за заплена, ве молиме објаснете како постапите за да ги заплените податоците.	
11	Дали е можно да се пресликаат податоците на лице место?	

12	Дали е можно да се изврши преземање на податоци во живо на лице место?	
13	Дали има национални упатства/насоки за заплената на електронски докази?	
14	Како се чуваат електронските докази откако ќе бидат заплени? Кој ги чува? Колку долго може да ги задржи обвинителството?	
15	Дали е можно да се побара заплената да остане во тајност? Дали има некакви ограничувања во однос на доверливоста?	
16	Дали вашата земја може да побара од друга земја, меѓународна организација или приватно лице помош во врска со дигитална форензичка анализа?	
17	Дали има некакви временски ограничувања за анализа на електронските докази?	
	Обвинителството и правата на обвинетиот	
18	Што обвинителството мора да направи за да утврди дека електронските докази биле соодветно складирани и дека не биле сменети (синџир на поседување)?	
19	Што мора да направи обвинителството за да утврди дека електронското пребарување било спроведено на соодветен начин?	
20	Што мора да направи обвинителството за да утврди дека форензичката анализа била соодветно спроведена?	
21	Што мора обвинителството на докаже за електронските податоци да бидат прифатени како докази? На пример, од обвинителството може да се побара да докаже дека податоците не биле менувани од нивна страна после заплената.	
22	Дали може одбраната да ги анализира електронските докази на обвинителството? Дали го анализира оригиналот или копија?	
23	Дали може обвинетиот или негов застапник да присуствува за време на пребарувањето за електронски докази?	
24	Дали може обвинетиот или негов застапник да присуствува за време на пресликувањето на податоците?	
25	Дали може обвинетиот или негов застапник да присуствува за време на форензичката анализа?	
26	Дали одбраната има право да добие електронска копија од електронските докази за да го подготви својот случај?	
27	Дали обвинителството има обврска да ја врати опремата или податоците на сопственикот, вклучително и обвинетиот? Доколку одговорот е потврден, дали обвинителството може да врати копија од податоците, а не оригиналот?	

28	Дали одговорите на претходните три прашања се менуваат ако материјалот што се чува на компјутерот е незаконски да се поседува (пр. слики од сексуално злоставување на дете)?	
29	Обвинетите можат да дадат приговор на електронските докази на обвинителството. Ве молиме наведете некои од приговорите на одбраната за кои групата треба да дискутира.	
Електронските податоци и судовите		
30	Дали вашата земја има некакво искуство со користење на електронски докази во суд?	
31	Доколку знаете за некакви проблемите при користењето на електронски докази, ве молиме наведете некои од нив за кои групата треба да дискутира. На пример, судовите можат да дадат налог електронските докази да бидат отпечатени и поднесени на хартија.	
32	Дали судовите имаат опрема да ги разгледаат и применат електронските докази?	
33	Дали судовите имаат искуство со електронска форензичка анализа?	
	а. Доколку одговорот е да, ве молиме наведете некои од проблемите за кои треба да дискутира групата. На пример, судот може да одреди рок за анализа кој е премногу краток за да се дозволи соодветна анализа.	
34	Дали судовите имаат правила за обвинителството во врска со тоа како податоците можат да бидат пребарани? На пример, еден суд може да нареди дека обвинителството може да пребарува само по одредени зборови или може да пребара само одредени области од запленетата податочна единица.	
35	Дали е законски услов во вашата земја електронските докази да бидат изведени од страна на „вештак“?	
36	Доколку нема никакво законско барање електронските докази да бидат изведени од страна на вештак, во кои околности вештакот мора да биде повикан за да изведе или потврди електронски докази?	
Средства што се чуваат во електронска форма		
37	Дали е можно да се користат како докази средства што се чуваат во електронска форма? Доколку одговорот е да, кој е законскиот основ?	
38	Доколку средствата што се чуваат во електронска форма се идентификувани, дали од обвинителството се бара да му го врати било оригиналот или копија од електронските докази на обвинетиот?	

39	Дали е рутина/очекувано при анализата на електронски докази да се бараат средства кои се чуваат во електронска форма (пр. паричници за виртуелни валути)?	
	Прибавување на електронски докази од трети страни (лица, компании и организации кои не се цел или обвинети)	
40	Дали е можно да обезбедат електронски докази од трети страни? Доколку одговорот е да, кој е законскиот основ?	
	б. Доколку одговорот е да, дали сите видови на електронски докази кои се во владение на трета страна се обезбедени на ист начин?	
	а. Според законот и праксата на вашата земја дали е можно да се обезбедат податоци од трети страни преку соработка и колаборација или сите процедури се со присила? На пример, доколку третата страна е волна да ги предаде податоците од својот систем, дали можете преку соработка да направите пребарување во системот или морате да направите заплена?	
41	Доколку податоците се обезбедени од трети страни или со нивна помош, дали од нив може да се побара да ја чуваат целата работа во тајност?	
42	Доколку едно приватно лице пријави кривично дело кога се работи за електронски докази, кои процедури ги следат органите на прогонот за да ги сочуваат или да ги прибават податоците на лицето?	
	Меѓународни прашања	
43	Доколку електронските докази се добиени од друга земја, дали има посебни правила за потврда на доказите?	
44	Дали имало случаи каде таквите докази биле прогласени за недопуштени од судовите во вашата земја? Доколку одговорот е да, ве молиме појаснете.	
	Дополнителни прашања	
45	Важно е да се обезбедат ставови во врска со употребата на електронски докази од различни учесници во правосудниот систем. Дали има некакви подобрувања кои можат да бидат направени во однос на користењето на електронските докази во кривични и граѓански случаи, и доколку одговорот е да кои се тие подобрувања? Ве молиме побарајте коментари и за законските и за практичните аспекти од категориите на учесниците долу, ако е можно.	
	а) Коментари од обвинителите	

	б) Коментари од истражните лице од органите на прогон (Тука можат да бидат вклучени истражни лица за компјутерски криминал, финансиски криминал и традиционален криминал кои наишле на електронски докази.)	
	в) Коментари од истражните лице за дигитална форензика од органите на прогон	
	г) Коментари од судии	
	д) Коментари од адвокати на одбраната	
	ѓ) Други коментари	